

Останній відступ (Спомини М. Андрусяка)

Источник: <https://archive.org/details/litopys>

Сохранено в архиве decolonial.ist: 09.08.2026 · файлов в оригинале: 1

А. І ТОПИ

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

П. Річник

н. О м е л я н о в и ч - П а в л е н к о Головнокомандуючий Армією У.Н.Р. Портрет кисти арт. мал. Магалецького

^усі^д; 2 ргоіокоіи «зрбіне^о 2 бпіа 7/ХІ 1930 г.

5^6 Окгедовду ^7убгіа1 VI кату \уе Ьшошіе V/ вргатеіе коп- Іізкаіу Мг. 11 сгазоріста р. 1. »Бііоруз Сгег\уопо)і КаІупу« 2 баіу Ьліото, Іізіораб 1930 г. <іо Зустп. VI. 1. Рг. 304/30 па розіебгепіі піе]аілтет V,' сіпіі 7. Іізіорасіа 1930 г. ро луузІисѢапіі гбапіа Ргокигаіога 5г(би Окг^оше^о ие Ьуотеіе розіапауііа: йгпас га изргатл'іебГііюпц бокопц бпіаЗІ. рагбгіегпіка 1930 г. рггег Ргокигаіога З^гіі Окг(}сто№Єоо «є Ьтеолуіе копіізкаі\$ сга- зоріста р. 1. »Бііоруз Сгегтеопіі Каіупу" N 1 -. 11г сіаіу Ідлуте, Іізіораб 1930 г. га\лдегаічсе£о V агіукиіе р. 1. >>N8 реге!оті« те саіозсі гпатіопа гГгобпі г §. 65 а/ик. і иузічрки 2 § 305 ик., гагг^бгіс гпізгсгепіе саіе^о пакаби і здубас V/ тузі § 493 р. І. гакаг баізге^о гогроуузгесѢіапіа Іедо різта бгикоаде£о. загагет теубаіе зі\$ оброііебгіаіпети гебакіогот іедо сгазоріста пакаг, Ьу оггесгепіе піше]з2е итіезсіі Бегріаіпіе \у па]Б1І252ут пи- твгхе і іо па ріегшахе) вігоніе. Міеілгукопаніе іе^о пакаги ро-

сщ%а га воБ^ пазі^рзілуа рггетеібгіане то § 21 изі. бгик. 2 17/12 1862 N1". 6 сх 1863 р б. газ^бгепіе га рггекгосгепіе па дтгуууп^ бо 400 гі. „

Іігазабпіепіе: Оогіозгепіе бгикіет вдутіепіопесго №уге] агіу- киіи та па сеіи З'.еггус ілггсгагб^ і піепашізс рггесіте іебпоіііети гм/іцгкоууі Рапзілуа рггег вдузішапіе Базеі зерагаіузІусгпусѢ,]а- коіег гтіегга бо шусуугзгепіа зргавдсбсу гатіезгек Іаі 1918/1919, а 465с росѢтеаІас е упу кагуообпе, со оброшіаба гпатіопот гГгобпі 2 § 65 а/ик. і шузі^рки 2 § 305 ик.

^еб!и§; §§. 487, 489, 493 рк. огаг § 36 і 37 изі. ргаз.]езі гаіет ротеугзге рсзіапошіепіе игазабпіопе.

Нз огуоіпаіе теіазсіше робрізу.

2а 2£обпозс

Б/рапошзкі

Зіагвгу зекгеіагг

^Михайло <збідний

О. ОлесеІп

(З нагоди ювілею)

Поете казки золотої,

Поете мрійної краси,

Весни бентежно молоді Чудовий промінь ясний.

В якій надземній таємниці Твій дух стихіями зроста, / від якої чарівниці,

Твої зао снились уста?

Твої незміряні мрії,

Зцвіли в соняшний кортеж, Ти серцем скорбної Марії Смієшся, плачеш і цвієш.

Як буйно бє у квітній римі, Шовковим полум'ям вода, - В Твоїй душі неугасимій, Шумить
Вкраїна молода!

І де твій зір прозоріває, Міражі-дива ясно яв,

Коли перецвітаєш з маєм, В хорали соняшних купав.

Блисни-ж, степів великій сину, Розцвітом їенія блисни,

О, заясни свою країну. Палючим сонцем заясни!

Останні дні збройної боротьби

(21. XI. 1920 р. — 21 XI. 1930 р.)

(З приводу десятиліття української наддніпрянської еміграції)

Подав

Коли польський уряд почав в Ризі переговори про перемир'я, гол. от. Петлюра дістав повідомлення, що після опанування ним лінії р. Збруч, а польським військом лінії Кремінець — Дубно—Рівне, військам УНР. доведеться провадити надалі боротьбу самим і без спільника. В порозумінню зі своїм рядом от. Петлюра дав зарядження Головному Командуванню негайно форсувати р. Збруч і опанувати лінію р. Бога, де намірювано дати армії відпочинок, поповнення та матеріальне забезпечення. Армія виконала свій обов'язок чесно: на 10. листопада вона розгорнула свої сили по фронті: Яруга-Шаргород-Винниківці-Літинка-Летичів-Купель. Сили її складали 8.968 багнетів і 3.250 шабель при 95 гарматах і 687 скорострілах.

Фронт був поділений на 3 Групи: 1) права (ген.- хор. Удовиченка) — 3.511 багнетів і 663 шабель; 2) центральна (ген.-хор. Безручка) — 2.006 багнетів і 158 шабель і 3) ліва (ген.-хор. Базильського) — 588 багнетів і 1.253 шабель. Права група складалася з 1-ої

М. Середа

Скорострільної і 3-ої Стрілецької Залізної Дивізії. Центральна — з 5-ої Стрілецької Херсонської Січо- вої Дивізії. Ліва Група — з 1-ої Стрілецької Запо- ріжської і Окремої Збірної Козачої Дивізії осаула Яковліва. Армійську резерву складали Київська, Во- линська і Окрема Кінна дивізії.

На початку листопада в районі Волочиська були скупчені частини російської добровольчої армії, що мали провадити спільно з нами бойові акції в силу порозуміння нашого з Російським Політичним Комітетом, на чолі якого стояв у той час Борис Савінков. То були армія Генерала Перемикіна — 1.500 багнетів і 800 шабель і Окрема Збірна Козака Дивізія осаула Яковліва — 800 шабель.

В ніч на 10. листопада штаб Дієвої Армії, що перебував в той час в м. Городку, розіслав шифрованою телеграмою командантам Груп бойовий наказ про наступ, якого вимагали і політичний мент і закріплення нашого запілля.

2

\

С. В. Петлюра не поділяв віри в перемогу нашої армії. Він сказав*): — „...фактично від менту наших самостійних операцій наша Армія не мала досить набоїв, і колиб навіть перші кроки сутичок з большевиками були для нас щасливими, все одно, дальший вислід боротьби з ворогом, значно переважаючим нашу Армію, був би для нас лихим". Однак збройну боротьбу вважав він необхідною навіть при її негативних наслідках. Справа в тому, що в акті визвольної боротьби С. В. Петлюра вбачав дві сторони: суб'єктивну, себто її ідею, її зміст, і об'єктивну — ті матеріальні і технічні обставини, в яких визвольна ідея переводиться в життя. Зміна таких обставин не тільки не шкодила цій ідеї, навпаки ширила простір для її популяризації в гущавині несвідомих мас. Такий світогляд дає можливість зрозуміти оптимізм Петлюри в його листуванні до Лівичького: „...оцінюючи безсторонно зміст військових подій, що закінчилися нашою невдачею, я кваліфікую їх не як ліквідацію нашої державности, не як ліквідацію наших державних зусиль, а як ліквідацію одної з мілітарних спроб з окупанською владою України. Ідейно і психологічно не тільки наше українське населення, але і національні меншости були з нами".

10-го листопада генерал Удовиченко скликав в Мотилів командний склад на нараду для обговорення бойового наказу Штабу Армії. Ворог, який був добре поінформований через свою агентуру про відсутність

Голова Директорії Тавмно.

Головний Отаман Військ До Пана Голови Ради

Української Народньої Народніх Міністрів А.

Республіки Лівичького.

28 листопаду 1920 року ч. 34 п. м. Тарнів.

Командант правої Трупи листопадового фронту ген. Удовиченко (Х). — Зліва на право: ген. Загородський, ген. Удовиченко, г«н. Кузьма. (На еміграції).

Розташування українських військ на 10.XI. 1920 р.

на українському фронті старших начальників, перейшов 10-го листопада між 7—8 год. в протинаступ. Сили його складали XII. і XIV*. армії, Бацкірська Кінна Бригада і Кінна Бригада Котовського — 24.000 багнетів, 4.000 шабель при 120 гарматах і 5 панцирках. Атака червоних на нашому фронті була такою несподіванкою, ніби сніг в літі. Після короткої гарматної підготовки, червоні прорвали фронт 3-ої Західної Дивізії між Чернівцями і Берізкою,

знищили 7 бригаду, вийшли на Шендерівку, де вирізали 24-ий курінь 8 бригади, та примусили 5 Херсонську Дивізію покинути свої позиції і відійти на лінію Обухів —Копайгород—Гальчинці.

Штаб Дієвої Армії дізнався про поразку 10. лист, о 21. год. від старшини для доручень при Головному Отаманові підпол. Низієнка. 10. листопада Командуючий Армією генерал Омелянович-Павленко від'їхав до Проскурова і керування операціями провадили з його імені начальник штабу генерал Ліпко

1-ий генерал-квартирмейстер Генерал Куц.

Дня 11. листопада ворожа кіннота примусила нашу праву групу відійти вздовж р. Дністра. 21-ий курінь 3-ої Дивізії і 2 куріні Скорострільної Дивізії перейшли в районі с. Лядова в Румунію. Решту атакував ворог на висотах м. Яришева. Для правої Групи це був трагічний мент. Спас положення Генерал Пузицький, який, зорганізувавши сотню зі старшин і козаків, що знайшлися під рукою, кинувся з ними на ворога і при цьому мусив його звільнити шляхи на захід. Центральна Група перейшла в атаку і захопила ворожі позиції, однак заатакована башкірською кіннотою відійшла в Комаринці і Верхівку. Окрема Кінна Дивізія, що перебувала в армійській резерві, виступила чвалом на допомогу відступаючим частинам. В районі м. Сніткова вона стрінула 60 большевицьку пішу дивізію. Червоні дістали нечувану поразку: дивізія була цілком знищена; до нашого полону попало 600 людей,

2 гармат і 6 скорострілів.

Штаб Армії, боючись за ініціативу, що в більше вищих руках загрожувалаби нам катастрофою, вдруге нагадує групам виконати основний наказ про наступ.

3

Комендант центральної Групи листопадового фронту Ген. Безручко (х) зі своїм штабом. Нач. штабу ген. Змієнко(ХХ).

Центральна група — 6-а Січова і 5-а Херсонська дивізії 12. листопада силкуються виконати наказ. Дивізії повели наступ в напрямку Копайгорода і на несли большевикам поразку; однак, одержавши певні відомості про погром 4-ої Київської Дивізії, відійшли на Ялтушково-Підлісне. Київську Дивізію заатакував ворог в лісі, що на північ від с. Берлинці. Вона понесла тяжкі втрати і певно булаби знищена, колиб своєчасно не з'явився в передніх лавах Генерал Юрко Тютюник зі своєю штабовою сотнею: він заатакував і потропив ворожу кінноту, звільнивши для дивізії шляхи на Воньківці.

Ліва група — Запорізька Дивізія перейшла в наступ одночасно з центральною Групою.

Наступ був щасливий; після впертого бою Запоріжці захопили ворожу лінію с. Почапинці-Майдан Почапинський. 25-а кінна Башкірська Дивізія, що обійшла Запоріжців в напрямку Лишівна, примусила її відійти назад.

Правова група відійшла на Нову Ушицю.

Наша поразка 12-го листопада переконала С. В. Петлюру, що на цей раз ми втратили всі можливості для перемоги.

Дня 13-го листопада в 24. годині він скликав в Кам'янці на своє мешкання командний склад, що перебував в той час в Кам'янці. З'явилися начальник Генерального штабу генерал Сінклер, генерал-квартирмейстер Капустянський, командант резервових військ

генерал Никонів, начальник юнацької школи Генерал Микола Шаповал, командант кордонного корпусу генерал Пилькевич і автор цієї статті. Симон Василевич, як і завжди, був спокійний, замислений, зі всіма лагідно погоджувався. Погоджувався він і з генералом Миколою Шаповалом, що проектував скласти опір большевикам силою юнацької школи, і з командантом резервових військ Генералом Никонівим який мав захищати підступи до Кам'янця, і з Генералом Пилькевичем, який намагався створити ударний корпус з кадрів, що перебували в Кам'янці.

Тютюник Юрко, згадуючи в своїх спогадах про спосіб Петлюри зі всіма погоджуватись, був того переконання, що Петлюра в складних питаннях військового характеру не мав своєї думки. Тютюник не розумів, що на військовій нараді в Кам'янці, всі проекти, які були подані С. В. Петлюрі, не мали під собою жадного реального ґрунту. То були ілюзії людей, котрих боротьба цікавила лиш своєю об'єктивною стороною. Для Симона Василевича кожна з таких ілюзій мала свою вартість, поскільки вона надавала життєздатності ідейному факторові цієї боротьби.

Взагалі, на військових нарадах С. В. Петлюра нагадував фельдмаршала Кутузова, як його розумів Л. Толстой підчас Бородинського, бою (Війна й мир).| Кутузов погоджувався зі всіма своїми генералами® і з такими рухами, ніби хотів сказати: робіть, що т

знаєте. Толстой доводить, що Кутузов був розумніший за своїх Генералів: він знав, що смертний вирок Наполеону вже підписаний незалежно від наслідків Бородинського бою тими легіонами, назва яким-„на-

ція". Учасники Кам'янецької наради не звернули уваги на цей рух С.В Петлюри.

Наш нарід залишився з нами, а ми з ним! сказав він свої останні слова на нараді, на якій ухвалено захищати Кам'янець місцевими силами.

Голодна, роздягнута, під дощем і снігом, по коліна в багні відходила наша армія до Збруча. Відходила вона організовано, боєздатно, як той ранений звір, що не дається спіймати голими руками. Там, де большевики осмілювались наблизитись до наших арієргардів, козаки нагадували їм, що є ще порох в порохівниці. Дня 14-го листопада під Стодुльцями Кінний Мазепинський Полк і Окрема Залізнична Сотня потропили 533 совітський полк, захопивши сотню полонених. 16-го листопада Мазепинці розбили большевиків під ст. Богданівною. Команданта большевицької бригади відомого Шинкаря козаки забили підчас бою. Чорні Запорожці заатакували під. с. Галузинцями бригаду

Командант лівої Групи бойового фронту"ген. Базільський (х) з Запорожцями
(на еміграції)

4

Котовського, яка понесла тяжкі втрати — 300 полонених, 4 гармати і 25 екорострілів.

— Вони або святі або божевільні, — висловився про наших вояків англійський старшина, який випадково був свідком нашого відступу до Збруча.

20-го листопада ворожа кіннота, скориставши з відходу польських військ з Волині, прорвала фронт на-

День збройного, захисту на провесні державного відродження. Гадати, що ми змоглиби в 1920 році побороти ворога збройно, без союзника, без матеріальної і моральної допомоги Європи — то була ілюзія тих чинників, що були захоплені об'єктивною стороною боротьби. Щастя наше, що большевики погромили нас поблизу польського кордону. Колиб це

шої лівої Групи в районі м. Миколаїв, загрожуючи обходом лівого крила нашої армії. Штаб Армії скликав представників від дивізій, які мали вирішити Намір Командуючого Армією Омеляновича-Павленка прорвати ворожий фронт з метою виходу в запілля ворога для повстанчої праці. Делегати поставилися до проекту командарма негативно в переконанню, що зміни, які поклали в далекому запіллі, не дадуть можливості здійснити проект Командарма.

21-го Листопада о 2. годині Штаб Армії оголосив наказ про переправу обозів через р. Збруч.

Державні і запільні інституції, що Завчасно евакуювалися з Кам'янця, 19-го ли-

■и

стопада розташувалися в М. Головний отаман Симон Василевич Петлюра (Х) зі своїм штабом 1918 р.

ВоЛочиська. Штаб Петлюри

з'явився телефоном з польським командуванням і розпочав переговори про дозвіл переходу через Збруч. Перспектива пожити на положенні інтернованого так хвилювала кожного, що Генеральний штаб збирався навіть озброїти урядовців і вирядити їх на фронт. 20-го листопада польське командування дало згоду на наш перехід. 21-го листопада наш уряд і армія опинилися на терені Польщі.

Дня 21-го листопада Уряд У. Н. Р. скінчив збройну боротьбу з большевиками на рідному терені. Вожди нашої армії вважають цей день за день національного смутку, ніби український нарід лишився в цей

сталося поблизу Києва, чого можна було сподіватися, напевно наші репрезентанти високої визвольної ідеї давно булиби занесені на сторінки помяників. Однак наша збройна боротьба, наша поразка в місяці листопада 1920 р. не пішла на марно. Вона показала нам факти, покроплені кров'ю тих, що полягли за Батьківщину, ті факти, які переконали С. В. Петлюру, що нарід є з нами, а ми з ним*).

*) Схема і цифрові дані подані полковником генерального штабу Савченком.

Моя службова поїздка до Рибниці

З в і т с О Т.

1. Дня 5. лютого 1920 адміністративний штаб І. Корпусу в Балті доручив мені писемний Наказ команди І. Корпусу в Чечельнику, підписаний полковником Шаманеком; наказ цей стараюся переповісти możliво як найвірніше:

„Після наказу Нач Команди, Гал. Армія посувається відворотним рухом в напрямі Дністра, через який — як українсько-румунську границю — має та-ж Армія переправитися.

Для зрекогноскування переходів через Дністер відходить сот. Губер з технічним референтом Корпусу до Рибниці і можливо найскорше подасть свої звіти через 9. Бригаду в Слобідці, а то:

Рекогноскування залізничного моста в Рибниці;

рекогноскування інших можливих переходів через Дністер;

потрібні технічні роботи;

осягнене порозуміння з румунським командантом відтинка.

Технічні сотні відходять негайно в район Слобідка, звідки дирігується їх далі у відповідний район Рибниці.

Відхід сотника Губера зголосить адміністративний штаб Корпусу ще сьогодні".

2. Ще перед моїм відходом наспіло на адресу коменданта гарнізону в Балті (отам. Ціха) телеграфічне завізвання від команданта совітської дивізії, що оперувала в поблизу Балти, з закликом припинити непотрібний пролив крові і вступити з совітськими військами в переговори.

3. Прибувши 7. II. 1920. до Рибниці, застав я там лише розвідчу станицю Нач. Команди; ані технічних відділів, ані рекогноскуючих органів Нач. Команди там до згаданої пори не було, хоч — як я про це довідався — мала перенестися туди Нач. Команда дня 8. II. 1920.

4. Загальний вислід мого рекогноскування такий:

Залізничний міст так зірваний, що його відбудування

в цілі перевезення наших транспортів — з огляду на брак потрібного часу і матеріалу на місці — виключене.

Декілька можливостей переходу (через лід) на південне і північ від моста.

Зрекогноскування грубости льоду було можливе лише по укр. стороні, бо по румунським боці тому перешкоджувало (навіть стрілянина). По румунським боці лід навіть рубано.

Лід надавався своєю грубістю навіть для перевезу найтяжчої артилерії, однак треба було підготовчих робіт, які вимагалиб найменше 2—3 дні часу, як прим.: будування рамп або поправлення вже існуючих, скріплення в деяких місцях сили льоду, усунення горбків на льоді через виложення соломою, поливанням водою ітд.

Подрібний звіт з переведеної рекогноскації переїзду силою телеграфічно через адміністр. штаб Корпусу в Балті.

5. Трудніше було вступити в переговори з Румунами. Переговори ці вели різні особи, між іншими також денікінський генерал Стойкін, який приїхав до Рибниці рівночасно з Нач. Командою Гал. Армії дня 8. II. 1920.

Артура Губера

Переговори велися через кілька днів (2 з рази

денно) переважно на льоді, а дуже рідко на румунським березі.

При всіх переговорах я не був присутній, однак про хід цих переговорів я одержував як найточніші інформації від хор. Савчука, який як перекладчик рум. мови був обов'язково присутній при кожноточасних переговорах.

Звіт про хід цих переговорів подав я також теле- графічно.

Поодинокі фази переговорів були такі:

Румунський військовий повновласник заявляв, що румунське правительство повідомлене органами антан- ти про перехід Гал Армії на румунську терито- рію, однак кордонні відділи ніяких інструкцій щодо цієї справи до цієї пори не одержали.

Мимо представлень, які роблено Румунам, що на- тиску большевиків можна сподіватися з кожним днем, що через те стратиться багато воєнного матеріалу і майна загалом, — прибирав перебіг переговорів чимраз менше бажаний оборот, як прим, одного дня давали можливість переходу лише старшинам, дру- гий раз лише Нач. Команді, третій тільки вужчому штабові Нач. Команди, а вкінці загалом не годяться на перехід згл. перепущення. Нач. кмдт Генерал Микитка предкладав Румунам навіть віддачу всього майна за ціну дозволу переходу, однак це предло- ження остало без ніякого успіху.

6. Мої особисті вражіння і спостереження:

Всі старшини Нач. Команди вірили, що частини всіх корпусів машерують за Нач. Командою.

Відтак розповсюджувала Нач. Команда вісти, що большевики розоружили II. Корпус, а деякі його ча- стини цілковито знищили.

Настрій старшин і стрільців був загально пригно- блений, а то з причини, що всі мали перед очима можливість ограблення через Румунів. Зрештою було між ними багато таких, що. навіть на випадок дозволу на перехід на рум. територію, рішилися остати на українській території.

Перетягання переговорів і чутки, що большевики зближаються, причинилися до ще більшого зденер- вування.

Супроти такого положення, висловили деякі стар- шини погляд, що слідби утворити свій Ревком, що відтак зроблено. Підносилися вже голоси за арешто- ванням Нач. Команди.

Рівночасно появився в околицях Рибниці повстан- чий елемент большевицької орієнтації.

Вужчий штаб Нач. Команди вірив аж до останньої хвили в корисне поалагодження справи переходу, а то на основі реєстрованого акту щодо згаданої справи, антантською місією а Румунами.

7. По пересланню згаданих звітів, одержав я ін- струкції від полков. Шаманека:

„Весь ширший штаб, війська, застави і поодинокі відділи повідомити, що всім належить вернути згл. зібратися в районі Слобідка, звідки поодинокі комен- данти зголосяться телефонічно по дальші прикази у полк. Шаманека в Чечельнику.

Окрім того, належить доложити всіх старань, щоби

6

уможливити вужчому штабові Нач. Команди пе- рехід через Дністер".

У змислі інструкцій полк. Шаманека інфор- мував я згадані частини неофіційно. Старання поодиноких осіб, щоби уможливити перехід по- одиноким членам вужчого штабу на рум. тери- торію, припізналися, згл. відїзд поодиноких осіб тогож штабу був унеможливлений через ареш- тований заряджене власним Ревкомом.

10. II. 1920. арештовано ген. Микитку, ген. Ціріца, ген. Стойкіна і всіх приналежних дені- кінській армії.

8. Відсилка транспортів зачалася негайно і стацію Рибницю евакуовано дня 12. II. 1920.

Я рівночасно з розвідним персоналом Нач. Команди остав у Рибниці як командант контр- розвідки.

Ліберець, дня 20, вересня 1920,

Сотня скорострільців з коша У.С.С. перед відходом з Крсиковець р грудні 1919 р.

Останній відступ

(Спомини М. Андрусяка)

З днем 3 листопада 1920 р. мали забратися вій- ськові частини УНР з території Східної Галичини за Збруч. У звязку з тим перепроваджувався та- кож звільна уряд УНР зі Станиславова до Камянця. Найпізніше подалися на Схід вагони з українською державною скарбницею; як охорону для неї приді- лено чету з кулеметної сотні Камянецької Пішої Юнацької Школи з двома скорострілами. Поїзд за- держався якийсь час в Чорткові, опісля в Гусятині; щойно 10 листопада уряд УНР, впевнившись, що вдер- житься в подільським закутку, перевіз державний скарб до Камянця.

Побувши ще день у вагонах на стації у Камянці, перевезли ми на підводах скарбницю до будинку мі- ністерства скарбу. В часі перевозування я зачув, як один візник до другого говорив з іронією: „Навіщо вони це перевозять, щоби за пару днів знову назад везти". До цих слів ніхто з нас юнаків вартових при скарбниці не прикладав великої ваги; адже з пода- ваного штабом Армії УНР звіту виходило, що наші козаки захоплять на днях Жмеринку та Винницю.

Після перевезення державного скарбу наша куле- метна чета прибула до станиці Юнацької Школи в бу- динку духовної семинарії. Настрій в Камянці був скрізь бадьорий; Не було тут вже частин союзників, тільки виключно українські війська. Ця хвилева „еман- ципація" УНР від союзника вплинула на мене в тім напрямі, що я відступив від свого попереднього рішення звільнитися з Армії УНР. Ще в Станисла- вові подався я до звіту в справі звільнення мене як Галичанина з війська, тому що я хочу вчитися в гімназії, що я перервав в попереднім році, відходячи з Гал. Армією за Збруч; з причини нашої евакуації щойно в Камянці розглянено моє прохання. При ку- ріннім звіті сотник Немоловський заявив мені, що мене не задержують, одначе я не повинен звільняти-

ся з української армії в момент війни; тепер Гали- чани повинні забути про попередні сусідські союзи УНР, тепер тільки сама УНР бореться за самостій- ність українського народу. Це вплинуло на мене і я рішив залишитися на Зазбручанщині.

Заряджена в той час мобілізація на звільненій від большевиків території давала надію на сформуван- ня Армії УНР на міцніших підставах. Транспорти по- лонених большевиків

свідчили про деякі успіхи на фронті так, що ніхто з урядовців та військових УНР в часі нашого приїзду до Кам'янця не сподівався свіжої евакуації. — Одначе вже по двох днях мо- його побуту в Кам'янці прийшла вістка про те, що большевики прорвали фронт біля нової Ушиці та вдерлися на зади ген. Удовиченка. Для задержання звязку з фронтовими частинами вислано з Кам'янця 1 пішу сотню та чету кулеметників юнацької школи під проводом сотника Немоловського. Цей відділ про- був два дні біля с. Калинна, одначе висилані стежі не могли навязати звязку з іншими військовими ча- стинами. Тому, що не було певности, чи перед нами є ще які українські частини, рішено завернути до Кам'янця.

Зближаючись під вечір до передкам'янецького села Мукші, довідалися ми від селян, що Кам'янець в боль- шевицьких руках. Супроти того завернули ми на пів- день і в ночі перейшли ми в с. Панівцях на південь від Кам'янця р. Смотрич. Машерували ми з великим напруженням так, що рано були ми вже в м. Ори- ніні, на північний захід від Кам'янця. На диво ніде близько не було ні унерівських ні большевицьких ча- стин. Тільки в одному селі залишилося дещо ране- них наших козаків; серед населення був лямент з бо- язни перед большевиками. Від населення довідалися ми, що наші військові частини відійшли в північнім напрямі. Туди подалися й ми.

7

Пізніше наш провід дістав вже конкретні відомо- сте, що головні сили УНР Групується біля Волочиськ, а Юнацька Школа начальником її був в той час Ген. Микола Шаповал' подалася на Гусятин. Знаючи, що в Гусятині не буде іншого виходу крім зложення зброї з руки Поляків, порішено йти в напрямі Во- лочиськ.

; До Сатанова не стрічали ми ніяких військових ча- стин. Щойно в Сатанові застали польський відділ, що, користаючи з хаосу на території УНР, перепра- вився через Збруч і забирав з сатанівської цукро- варні цукор. Значну часть його перевезено за Збруч. Зближаючись до Тарноруди', почули ми стріли; це — як ми довідалися — стріляли вартові до утікаючих полонених большевиків; кілька їхніх трупів лежало на полі.

21 листопада прибули ми на стацію Фридрихівку біля Волочиськ. Тут щойно було можна відчутти що це війна. У Волочиськах і на Фридрихівці були вій-, ськові частини УНР та балахривичівці. На Сході чимраз більше було чути стріли; говорено, що бій іде під Чорним Островом. І їзною вечером прибув до нас ПОЛ- КОВНИК ХилеЦзКИЙ та забрав свого сина- юнака; було, видно, що ситуація досить грізна. На другий день прибула до Волочиськ також Юнацька Школа (себ- то 2. і 3. піші сотні, решта кулеметників, кінна та гарматна сотні), що не могла дістатися зі зброєю че- рез Збруч в Гусятині. — Одначе і тут не було вже іншого виходу, як перейти Збруч та зложити зброю в руки Поляків. Большевики вже зближалися до Во-

лочиськ. На шляху, що провадив через надзбручан- ський міст до Підволочиськ, стовпилися маси уне- рівського війська й обозів та балаховичівців. Сумно, з похиленими головами складали козаки зброю після переходу через міст та машерували далі на Захід.

Вже смеркало, коли ми перемашерували через під- волочиські вулички й опинилися на захід від місточка. В той час. дався чути крик та стріли зі східньої сторони Підволочиськ; серед неозброєних козаків пу- стив хтось чутку, що большевики перейшли Збруч. Пізніше ходили чутки, що большевики забрали від польської сторожі зложену частинами УНР та бала- ховичівцями над Збручем зброю; не знаю, скільки в цім було правди.

О півночі прийшли ми до с. Хмелиськ в Скалатщині; там квартирувала Юнацька Школа майже тижень. Сюди прибуло кількох юнаків, що залишилися за Збручем і попали в руки большевиків. Большевики забрали їхній однострій, а дали їм червоні козухи та „лапті" і вел'ли їм служити у себе. Це вплинуло на деяких Придніпрянців у наших відділах так, що вже тоді дехто виявляв охоту вертати домів. Протягом тижня розбрилися по домам всі Галичани-юнаки.

Я прибув разом з своїми придніпрянськими товаришами долі й недолі до с. Острова біля Тернополя. Звідси удалася Юнацька Школа до стації в Тернополі, щоби від'їхати на відпочинок за дрогобиці; а я перебуваючи в селянський сірак переїжджав до рідного села тим шляхом, яким в травні 1919 р. відійшов я ще з надією на кращий поворот.

Зїзд Української Стрілецької Громади в Злучених Державах Америки

Написав Володимир Галан, голова У.С.Г.

I.

З авершенням річної діяльності Стрілецької Громади — яка об'єднує бувших вояків укр. армій (а не лише У. Г. А.), розкинутих тепер по всій території Злучених Держав являється Річний Стрілецький Зїзд, звичайно в місяці травні

Зїзд замітний тим — що на ньому переглядаємо свою річну працю, робимо план праці на будучий рік та відновляємо своє побратимство. Друге вельми важне завдання Зїзду, це те, що на Стрілецький Вечер, устроєний для прибувших делегатів, запрошується теж всіх представників наших організацій, де вони мають змогу хоч неофіційно обговорити білжучі питання нашого життя.

Діяльність Стрілецької Громади за минулий рік треба поділити на кілька груп.

II.

Внутрішня організація Громади переводилася і в минулому році в Стр. Гуртках, яких є дотепер 8 в З. Д., а саме: Філадельфія ч. 1., Нью Йорк ч. 2., Скрантон 3., Блумфілд 4., Пітсбург 5., Шікаго 6., Дітройт 7., Клівленд 8. Гурток оснований там, де живе не менше як 5 членів Громади.

Діяльність Гуртків змаліла значно з минулому році — а Гуртки в Блумфілд і Скрантон, майже перестали існувати. В інших Гуртках прийшло до непорозуміння на полі політичній.

На мою думку причина занепаду діяльності Гуртків лежить в занедбанню чи незрозумінню Гуртками головних основ стрілецької організації; через вмішування посторонних людей в діяльність. І Гуртків та присилування їх до чисто партійної роботи. Як відомо, основою організації Громади є продовження традиції укр. державної Армії та повна політична і релігійна толеранція серед її членів. Кладучи організаційні основи Громади ми вважали, що члени У. С. Громади повинні бути взірцем для наших політичних партій так відносно політичного вироблення, як і національно-державної карності.

III.

Перший стрілецький Зїзд в Н Йорку 1926 р. визна- чив загальні напрямні Громади такими словами: „Узна- ючи, що причиною упадку Укр. Держави була військо- ва, політична і господарська невідготованість нашого народу, стрілецтво — як та частина української мо- лоді, яка з крісом в руках перейшла школу держав-

8

Члени Голорної Управи Української Стрілецької Громади 1929/30 З ліва до права: Г. Грицишин, Д. Перчак, Др. В. Ґалан, Т. Свистун, Др. П. Дубас.

ного виховання — повинна вести працю так, щоби грядучі події не застали нас знов так невідготовани- ми. Зачинаючи однак таку працю, ми в першу чергу мусимо подбати про матеріальне забезпечення Інвалі- дів укр. армії, котрі в обороні У. Держави склали все найдорожче. Так головним завданням Громади в першому році її існування було спопуляризувати думку допомоги Інвалі- дам і будови для них До- му. Одержавши потрібні інформації і кошторис дому, ми видрукували 10.006 посвідок та ро- зіслали їх по Злучених Державах і Канаді. Рів- ночасно звернулись ми з пропозицією до всіх ор- ганізацій і преси, в один час повести спільну ак- цію на Дім Інвалідів та видати спільний заклик до американської емігра- ції. Щойно в другім році збірки, тільки зі С. Гро- мади в Канаді вдалось нам зібрати підписи до спільного заклику.

Наслідки цієї кооперативної праці були незвичайні, датки на Інвалідів збільшились, — до сьогодні на Дім Інвалідів зібрано приблизно 30.000 доларів себто в троє більше, як був початковий плян.

Досі однак будови дому не розпочато, бо Краєве Товариство змінило свій пля. Наше становище є таке що дім мусить бути збудований як *

найскорше і це ми заявили Краєви.

IV.

Вважаючи справу Дому Інвалідів на укінченню, Зїзд доручив Управі зайнятися другою черговою спра- вою, якої складовою частиною бу- ло видання Військового Альмана- ха. До співпраці в ньому запрошено наші найкращі військові сили і кож- ному доручено обробити окреме питання. Як цілість Військовий Альманах мавби дати відповідь на всі питання військової політики Укр. Держави. Досі одержано 4. статі та згоду 9. інших авторів.

V.

Стрілецький гурток у Дітройт.

тись, яку роль відіграє народне господарство у визвольних змаган- нях народу.

Ми були свідками, як хорі стріль- ці лежали на кінських гноях; цілі куріні піхоти йшли в наступ босими ногами; валюта Держави знівечена; народ і Армія голодна, без стріль- на — в конвульсіях тифу— словом найбагатша країна в світі доведена до повної господарської руїни.

Щоби звернути увагу народу на господарські питання, ми вислали від Громади 50 долар. на Рідну Школу, з тим, щоб їх призначити як конкурс для учителів і учнів Рідної Школи на працю, що відповідалаби на одно із слідуєчих питань:

- 1) Значіння України в міжнароднім господарстві.
- 2) Як розвинути народне господарство.
- 3) Чи Укр. Школа причинюється до піднесення добробуту українського народу.

Згодом звищено нагороди на 75 дол. так, що перша нагорода виносить 50, друга 15, трета 10 дол. Працю судитимуть наші краєві економісти.

Даючи відповідь на військову політику держави — годі було поминути народне господарство, коли хотілиб ми мати цілість нашого життя. Винувала думка, щоби подати кілька статей на господарські теми у Військовім Альманаху. В цьому господарському збірнику візьмуть участь наші найкращі наукові сили з поля народнього господарства. Тому, що це булаб перша праця цього роду для ознайомлення світа з господарством України, запропоновано видати її теж в англійській мові.

VI.

Вважаючи пластову ідею як незвичайно корисну у вихованні нації, ми і в минулому році вислали 16

Іїхто ІНШИЙ ЯК члени Україн- Жіноче Товариство при Укр. Стр. Громаді. (П-ні Галан голова, п-ні А. Свистун се СЬКОІ Армії мали нагоду перекона- кретарка, п-ні К. Дубас скарбничка)*

9

дітей до літніх пластових таборів, до чого причини- лось і Жіноче Товариство — висилаючи від себе 50 дол. на висилку дітей сиріт по бувших членах укр. армії.

Для помочі у виконанні завдань Громади зоргані- зовано при Гро- маді Жіноче То- вариство.

В Філядельфії Жіноче Товари- ство зробило гарні поступи в пра- ці — своїми пу- бличними висту- пами — а зокрема підготовленням Стрілецького Ве- чера на З'їзд Гро- мади. За це нале- житься Жіночому Товариству най- щиріша подяка.

VII.

Реасумуючи те все, мушу сказати, що У. С. Гро- мада сповнила частинно своє завдання, а саме:

1. Відновила стрілецьку традицію і стрілецьке по- братимство.
2. Поширила стрілецьку ідеологію і основи нашої організації на інші краї.
3. Поширила серед нашої еміграції думку про обез- печення Інвалідів, а зокрема перша видвигнула будову Дому Інвалідів у Львові.
4. В своїх зносинах з другими організаціями все

пропагувала ідею товариської виrozumілости і народної дисципліни.

За короткий час зроблено, що мож було зробити

при наших заходах.

Мушу згадати, що всі наші члени Громади працюють зовсім безкорисно. Душе же часто приходиться подивлятися на їх витреваність і охоту до праці, мимо їх важкого заняття. Зокрема мушу згадати діяльність першого секретаря Громади тов. В. Петрука, який мимо 8-10 годин важкої праці все найшов час на совісне сповнювання обов'язків секретаря та організатора. На місцях гарну роботу вели т. С. Курман в Шикаго та т. О. Луцейко в Дітроїт, де завдяки їх старанням зорганізовано Гуртки.

На загаль можна поділити наше стрілецтво, як це було і в Армії, на: бовіків і запілля. Бовіки більше активні несуть весь тягар праці — а запілля здається лека приглядається.

Треба надіятися, що цей поріг в скорому часі зникне і всі спільно візьмуться до праці — якої так багато перед нами.

ф. аїївестюк

Сумовито гляджу на німі могилки, Що самітно стоять там у полі;

І дивлюся, як вітер жене десь листки, І як тужать високі тополі.

І ніхто не прийде до німих могилок, Ні святочно вінка не складає.

Тільки вітер часом кине жовтий листок, Що з калини повільно спадає.

Тільки в полі пустім сумно кричуть галки, По полях ходить осінь дрімуча І журливо вклонилася на могилки У задумі берега плачуча.

10

В посольстві до гетьмана

Написав: Др. Мирон Кордуба (Докінчення)

Залагодивши таким чином все, що серед даних умов можна було зробити в справі Буковини, я рішив вернутися додому і в середу 27. листопада почав робити старання, щоби відістатися з Києва. Але це показалося зовсім нелегкою справою. Очевидно, про нормальний залізничний рух й мови не могло тоді бути, треба було промишляти над яким іншим способом. Була звістка, що на днях вибирається з Києва санітарний потяг Українського Червоного Хреста. Але і в бюрі Червоного Хреста і в Міністерстві Здоров'я на запити дістав я ту саму характеристичну відповідь: неізнено! Навіть поміч Д-ра Рихла не була в силі вияснити справи. В Міністерстві Здоров'я радили зголоситися до Святошина до табору виселенців і дождити враз з ними транспорту. Очевидно, що я зігнував цю пораду, бо це значилоби відложити відїзд асіспіаза дгаєсаз. Не лишалося іншого виходу, як від Начальної Команди австрійської армії домагатися т. зв. Оїіепаг ВеіеІу і при помочи цього документу дістатися на військовий потяг, котрим відвозили німецьких жовнірів додому. Помогти в цій справі обіцяв мені поручник Білінський.

Цьогож дня добилася вкінці до Києва мітична буковинська делегація, котра поперед нами переїздила, як я вище згадував, через Красне і Броди, а опісля десь загубилася. Показалося, що

вони цілий тиждень пересиділи в Рівнім, дожидаючи потягу на Сарни і були за той час під трьома різними правительствами. Д-р Теодот Галіп, запитаний про ціль приїзду, відповів, що приїхав до брата (Артима, віцеміністра) і думає остати в Києві до Різдва, а інж. Ілько Попович за- явив, що його вислав батько (Омелян, президент української часті Буковини), в справі Буковини, дума- ючи, що ми оба з Безпалком остали у Львові.

Міжтим серед київської громадки знайомих ро- зійшлася відомість про мої старання виїхати з Києва. Зараз зголосився Д-р Роман Яросевич, лікар зі Станиславова, давний посол до австрійського парля- менту і просив забрати його зі сином та залізнич- ного урядника Устіяновича зі собою. За чим Яро- севич зі сином приїздили до Києва, не знаю; щодо Устіяновича, то його вислав секретар залізниць Ми- рон, вербувати залізничників до служби в Західно- українській Державі. В четвер в бюрі Начальної Ко- манди австрійської армії прийняв мене ген. Спанокі, докладно розпитав про положення справ в Галичині і на Буковині і обіцяв видати »Оїепеп ВеїеБ1« для мене і пяти осіб посольського почоту (крім щойно згаданих 3-х осіб мав їхати ще Безпалко і інж. Бри- нів), якщо гетьманський президент міністрів Гербель не матиме нічого проти нашого виїзду. Я хотів його відмовити від-думки питати про це президента міні- стрів, але він рішучо обстоював, що це необхідне. Спа- нокі просив зайти до нього зараз завтра пополудні, тому, що завтра о 9-ій вечером відїздить також ав- стрійська місія на Ковель до Відня, проте нам буде найдогідніше прилучитися до неї.

Через цілий день доходили до міста дуже голосні відгуки гарматних стрілів, які після полудня ще біль-

ше зміцнилися і деколи робили вражіння барабанного вогню. Загально пояснювали це тим, що Німці поки- нули свою дотеперішну нейтральність і що німецька артилерія помагає гетьманцям обстрілювати повстан- ців. Часописи принесли дві сензації: гетьманське за- рядження про усунення ген. Келлера від командуван- ня військом і передачу начальної команди кн. Долго- рукову — та заяву ген. Келлера, що він зложив команду над гетьманським військом з власної волі, бо радо жертвує своє життя за »єдиную неділимую Россію«, але боротися за федерацію зовсім не думає. Одночасно Келлер видав відозву, закликаючи охотників записуватися до »сіверно-русской“ армії, котру організує і з котрою вибирається йти на Псков, Туди йому й дорога!

В п'ятницю (29-го) зайшов я до Чикаленків. Застав тільки батька, Евгена; син Петро, мій колишній помічник в національно - просвітній роботі в таборі полонених Українців в Зальцведелю, ще не вернув з Царгороду. Є. Чикаленко, з котрим я був знайомий ще з часів свята Котляревського в Полтаві (у вересні 1903 р.), розбалакався і переказав дещо інтересного. М. ін. оповів, що перед проголошенням Скоропадського гетьманом німецькі кермуючі чинники зверталися до нього, щоби, як представник помірко- ваних елементів (хліборобів), перебрав начальну владу в свої руки та розігнав Національну Раду<< та її прав- ління, котре виявилось зовсім неспосібним до утри- мання ладу в державі і зовсім не рахується з реаль- ними відносинами. Заразом дали йому до пізнання, що колиб він відказався, мають вже наміченого ін- шого кандидата, котрий буде менше догідний для українських націоналістів. Чикаленко, отримавши та- ку пропозицію, прохав кілька днів часу до роздумання, нараджувався з близькими собі і довіреними громадя- нами, по цілих ночах не міг зі жури заснути, але остаточно таки відсунувся, не вважаючи для себе можливим виступити проти Національної Ради. Тоді Німці висунули Скоропадського. Відтак я спитав про Кистяковського, яким чином він попав у чорносотенну компанію. Чикаленко оповів, що це колишній спіль-

ник відомого адвоката в Москві Муромцева. Коли Муромцев став президентом першої думи, Кистяковський перебрав адвокатську канцелярію на власний рахунок і в короткім часі нажив великі гроші. Опісля звинув канцелярію, бажаючи відограти політичну роль. З вибухом революції переселився до Києва і став крутитися коло Українців. Чикаленко все обстоював за тим, щоб його приєднати для української справи, бо це дуже спосібна і метка людина. Великим прогріхом було, що при передостанній переміні габінету Українці рішучо настояли, щоби його усунути з міністерства; це його штовхнуло в обійми явних ворогів українства і він тепер мститься. З дальшої розмови я виніс вражіння, що мій співбесідник всеж таки більше схиляється своїми симпатіями на сторону гетьмана ніж Винниченка і Петлюри, котрих вважав демагогами. Дуже рішучо накинувся також на Мих. Грушевського, закидаючи йому, що окружався

11

Самими молодиками, котрих робив економічно від себе залежними і котрими кермував деспотично, відсоувуючи всіх самостійно думаючих людей на бік. Згадав про свої кількоразові інтервенції в Товаристві ім. Шевченка у Львові в користь Грушевського, заявляючи, що тепер жалує цього. Я, хоч не зо всіма цими поглядами погоджувався, не дуже перечив, щоби не дратувати видимо переденервованому хазяїнові. На прощання подарував мені дві свої брошури: »Про мову« і шесте видання »Бесід про сільське хазвйство«.

Від Чикаленка я зайшов ще до Матюшенка, секційного шефа в Міністерстві Здоровля, з котрим познайомився ще давніше в Чернівцях з нагоди його переїзду на якусь-там конференцію до Відня. Він був повний надій на близьку перемогу Петлюри, по боці котрого симпатії всіх свідомих Українців, але зазначив з жалем, що в повстанчій війську виступають чисто большевицькі способи боротьби, що брак Там карности, і оповів про замордування селянами поміщиці — української письменниці Березиної-Василевської, котра підписувалася »Дніпрова Чайка«. Про Кистяковського висказався дуже не-прихильно. Про мій і Безпалка приїзд вичитав в київській . »Мнсл , &«, де про нашу подорож були подані, такі небелиці, що я реготався, слухаючи, як Матюшенко мені їх перечитував.

Сьогодні у всіх київських часописах появилася оголошення про перемир'я, заключене між повстанчими військами і Німцями на умові, що повстанці не будуть підступати ближче як 20 верстов від осередка міста, а гетьманські війська не будуть виступати з Києва. Заразом повстанці зобов'язалися свобідно перепускати потяги з вертаючими домів німецькими вояками. В українських ворожих до гетьмана колах запанувало загальне обурення на Німців, котрі своїм вміщенням причиняються до продовження внутрішньої війни і не допускають до ліквідації гетьманщини. Гогрячіші відгрозжуються, що ні одна німецька нога не вийде ціло з України.

О 5-ій год по полудні я зайшов, як було умовлено, до Ген. Спанокі. На жаль, потрібного до їзди документа не дістав, бо генерал був двічі у президента міністрів Гербеля, але не застав, а без його відома таки не хотів дати письма. Після довгих переСправ вкінці згодився устно поручити майорові Пройсові і поручникові Максові, котрі мали провадити австрійський транспорт, забрати й нас зі собою. Вже о 8-ій вечером я був на залізничім двірці. Безпалко, в останній хвилині рішився остати в Києві. Д-р Ярошевич і Устиянович прилучилися до якоїсь місії, що цим самим потягом їхала до Мюнхена, тому мені було можливо забрати зі собою Боднарєнка, Тарасовського і ще одного їхнього товариша, котрі хотіли видістатися з Києва, щоби

пристати до Петлюри. На двірці був страшний натовп німецького і австрійського, війська. Ледви з тяжким . трудом вдалося відшукати Макса, котрий вказав нам місця в одному спільнім перекладі. Ледви ми примістилися, надійшов німецький фельдфебель і давав нас викидати, бо цим потягом мають право їхати тільки австрійські Німці, а не Слов'яни. Всякі відклики на поручника нічого не могли і ми мусіли висісти. На щастя надбій пор. Макс і якийсь пригласив сердитого Тевтонця. Ще опісля від часу до часу переходили через наш переклад різні німецькі вояки і кожний допитувався, що ми за люди. Щойно коли о 10-й потяг рушив

з місця, ми відітхнули свободніше. За Святошином стежа Петлюрівців перевела ревізію потягу і тоді Боднарченко з товаришами зникли з вагону.

V.

Цілу ніч і цілий слідуєчий день потяг волівся до Рівного. їхати було дуже невідгодно, бо німецькі вояки зовсім не церемонилися і брутально поширювалися коштом мого місця. Взагалі німецьке військо не оставило по собі на Україні доброї слави. Вже не згадувати про карні експедиції на села і без потрібного вміння в боротьбу між гетьманом і Директорією, але само їхнє відношення до місцевого населення було просто скандальне. Чуючи силу за собою вони вважалися панамі і господарями краю, а на його справжніх горожан дивилися з погордою, поводитися з ними мов зі своїми рабами, при кожній нагоді виявляючи свою некультурну брутальність. Мені не раз доводилося в Києві чути вискази від земляків, що тепер розуміють, чому цілий світ повстав проти Німців. В Рівні треба було висісти, бо потяг йшов далі на Ковель в Польщу. Тут разом з д-р Ярошевичем і Устияновичем ми сіли у службовий поїзд, котрий саме відходив до Здолбунова, радуєчися, що так добре зложилось. Але наша радість не тревала довго. В Здолбунові застали залізничний дворець завалений галицькими вояками, котрі вертали з України і вже дзі доби надармо дожидали на потяг до Радивилова. Від начальника станції ми дістали вияснення, що нині ніякий потяг в сторону Радивилова не відіде, а що до завтрашнього дня — то «неізнано». Прийшлося заночувати в брудній жидівській гостиниці, де крім сінника і подушки ніякої постелі не було.

Ранок не приніс вияснення положення. Була це переклад 1-го грудня. На двірці ми зазнайомилися з двома молодими австрійськими старшинами Українцями і ще якимсь військовим, що пристав до них в дорозі. Один з старшин Мельник, вертав з Царгороду, другий Кривоносок, з Одеси, і так само як і інші вояки, дожидали потягу. Мельник телефонував до німецького команданта станції в Рівні і довідався від нього, що всі потяги спрямовуються тільки на Ковель. Колиж замітив, що тут, в Здолбунові, дожидає потягу кілька сот Українців зі Східної Галичини, котрі не можуть їхати на Ковель, бо там Поляки їх інтернують, дістав дуже знаменну відповідь: »Ціє Іїкгаіпег кбппеп ттеііег ги Риб деБеп.« Стало ясним, що годі марно тратити час на дождання потягу, треба кінцями відбуті решту дорози. Нас було 8 осіб, бо оба старшини мали по чурі, проте наняли двоє саней і о 2-й з полудня пустилися в дорозу. За перевезення до Дубна (40 верстов) прийшлося заплатити по 140 карб, за одні сани, проте випало по 35 карб, на особу. їзда була дуже прикра, ніхто з нас не мав шуби, тільки звищайні плащі, котрі прошибав сильний вітер, що дув зі заходу нам майже просто в обличчя і падав сніг з дощем; був сирий, проникливий холод. До Дубна заїхали ми вже пізнім вечером. Заїхали до гостиниці, випили по кілька склянок горячого чаю і зараз поклалися спати з постановою рано встати, щоби завчасу вибратися в дальшу дорозу. Ледви поспіли задрімати,

коли розбудив нас крик і стукіт. До наших кімнат вдерлися німецькі вояки з револьверами в руках і приказали негайно одягатися і йти з ними на команду. Я показував їм свої посольські документи, старшини покликувалися на свій однострій та військові

12

легітимації, але вони й дивитися не хотіли, заявляючи, що ми арештовані за рабівничий напад і будемо поставлені під воєнний суд. Не було ради супроти брутального насильства. Коли вийшли з гостинниці, обскочив нас другий відділ Німців, розставлений довкола дому, щоби не дати нам втечи через вікна. Нас вісьмох провадило около 20 вояків узброєних багнетами і револьверами; усталили нас в двійки, окружили докола і погрожуючи застріленням при найменшій пробі утечі, темними вуличками по розмоклій грязюці завели до якогось будинку на противнім кінці міста. Що це був за будинок; команда, чи тюрма — годі було серед пільми розібрати. Там перешукали кожного за зброєю, старшинам відібрали шаблі і ладилися посадити нас під арешт. Я запротестував енергично, покликуючися на свою посольську незайманність, і зажадав, щоби мене негайно повели до самого коменданта; також оба старшини запротестували, називаючи поведення німецької військової влади грубою некультурністю. Ця енергична постава трохи збентежила фельдфебля, котрий переймав арештованих. Мене і обох старшин оставив в канцелярії, а інших велів замкнути під ключ, заявляючи, що постається зараз в'яснити справу, — За якої пів години надійшов німецький старшина, оглянув наші документи, розпитав, звідкіля і куди їдемо, чи бачили нас в Золотунові на стаційній команді і на наші нові протести заявив, що зараз телефоном провірить наші зізнання.

З нами остав якийсь інший фельдфебель, дещо інтелігентніший від попереднього, котрий старався оправдувати наше арештування теперішнім виїмковими обставинами, бо німецький Гарнізон тут зі всіх боків загрожений, мало не що днини мусить зводити боротьбу з «Петлюрівськими бандами», от і цієї ночі сподіваються нового нападу, тому і ми тут ліпше захищені ніж в гостинниці, де моглиби нас ограбити або й помордувати. Я з пересердя подякував за таку опіку і сказав, що влада в культурнім світі поводитьсь зовсім інакше. Коли вже мали яке підозріння проти нас, могли з відділом війська вислати яку інтелігентну людину, котра провірилаби наші документи на місці, в гостинниці, та не витягала би нас вночі з ліжок і не провадила під конвоем мов злочинців через ціле місто. Надійшов ще якийсь тип, мабуть детектив, котрий говорив по московськи і по німецьки, і почав нам яркими красками змальовувати пануючі тут в околиці відносини: що тут кругом повно розбишацьких банд, котрі нападають на купців, подорожних, не ощаджуючи навіть вертаючих доміланих, і рішучо відраджував нам пускатися в дальшу дорогу. Свою політичну орієнтацію виявив впевнюванням нас, що «Петлюрівські банди» не хочуть нічого чути про Україну і домагаються оновлення давньої Росії. Десь коло півночі вернув старшина і заявив, що справа в'яснена і ми вільні. Я зажадав, щоби нас відпровадили до нашої гостинниці, бо не знаємо міста

і нб хочемо наразитися на нове арештування якою переходячою стежею. Старшина провів нас сам зі своїм фельдфеблем і по дорозі масенько перепрошував за «прикру помилку». Я коротко відповів, що такі «помилки» ніяк не дадуться оправдати і заповів внесення зажалення до компетентних властей.

Опісля оповів мені д-р Яросевич, що в камері, до котрої його замкнули, сидів провідник одного «бун- тарського» відділу, котрому перед кількома днями вдалося розоружити німецьку залозу Дубна, але від- так Німцям надійшла підмога з Рівного і захопила цілий його відділ. З розмови з цим ватажком д-р Яросевич відніс вражіння, що цей відділ, хоч утво- рився зовсім самочинно, мав зовсім цю саму ідейну програму, що й ціле повстання Петлюри.

Вчасним ранком на нанятих в Дубні підводах ми вибралися в дальшу дорогу. За перевіз до Бродів (60

верстов) заплатили по 200 карб, від саний. Та й тут не обійшлося без невеличкої пригоди. Зараз за містом залубні, на котрих я їхав, пішли на ! скруті в затоку, гримнули боком об твердий набій і ціла санка роз- торощилася. Прийшлося позичати інші сани, що вда- лося тільки з великим трудом і забрало багато доро- гого часу. До цього наняті коні від давна не бачили вівса і були дуже виснажені, а їхні хозяйни зраджу- вали непоборну охоту зупинитися перед кожною біль- шою коршмою по дорозі «на попасає. Зате з розби- шацьких банд, котрими нас так полохали, ані сліду, всюди спокій і нормальне життя, хоч влада «блустителів ладу», Німців, не сягала поза межі Дубна. До Радивилова приїхали вже добрим сумерком, а що наші газди самі відраджували запускатися під ніч в при- кордонну смугу, бо там всіляке може статися, при- йшлося заночувати під самим порогом Галичини, у звичайній мужицькій хаті, де крім нас вісьмох спала ще хозяйка з дитиною в колисці і її підРосток-хлопець. Очевидно, в короткім часі в кімнаті запанувала атмо- сфера, в якій, як то кажуть, зависає сокира.

У вівторок 3. грудня зараз вранці рушили ми в дальшу дорогу. По дорозі на західнім кінці Радиви- лова поступили до команди »республіканського« (Пе- тлюрівського) війська за перепусткою. Тут познайо- милися з командантом Боровим і його осавулом

Старшинська школа в Самборі. — Березень 1919 р. (в середині чет. Дм. Кульчицький і хор. Яцків).

13

бараном, дуже симпатичними парубками, свідо- мими українськими націоналами. Без труда дістали бажану перепустку, але ледви переїхали кількасот метрів, зупинили нас два вартові і, не зважаючи на перепустку, конче намагалися зревідувати наші клу- ночки. Щойно погроза, що зараз завертаємо до ко- манданта пожалуватися, що нехтують його перепустку, спонукала їх оставити нас в спокою. На самій границі, де проводила контролю якась інтелігентна людина, ми не стрінули вже ніяких труднощів.

В Бродах не забавилися надто довго і службовим потягом наспіли на полудне до Красного. Тут при- йшлося дождати потягу в сторону Тернополя, куди переселилося західно-українське правління після виїзду зі Львова. Дождати треба було до 7-ої вечером. Нам дали два переділи 1-ої класи, але неоплені і без світла; обиття зі сиджень було здерте, занавіси по- обривані, лише стріпці теліпалися з боку, але наща- стя шиби були цілі. . Був тріскучий мороз, а потяг мов на злість волікся черепашиним ходом і на кожній стації безконечно довго вистоював. До нашого потягу дочеплено два вози з польськими в'язнями з під-львів- ських околиць, щось — як нам казали — около 70 осіб. Вояки зі сторожі, що провозжала ув'язнених, в до- розі вдерлися до наших переділів, зовсім не зважа- ючи на наші протести, і обсадили їх так щільно, що замість 4-ох осіб їхало в кожному переділі по 12. Не то спати, але й ворухнутися годі було. Що

правда, стало через це трохи тепліше, але повітря стало неможливе. Ціле поведення вояків було грубе та неохайне і вказувало на занепад військової дисципліни.

До Тернополя приїхали в середу о 4-й рані. В цій порі годі було йти на місто шукати гостинниці, на це треба було окремої нічної перепустки, якої ми, очевидно, не мали. Проте підождали на стаційній комендантській, поки розвідніло і тоді четар Косаревич з ще одним незнайомим мені військовим запровадили нас до міського військового шпиталю, де ми обмилися і дістали тепле снідання. Я найшов собі кімнату в Подільській гостинниці, але без опалу, бо опалова криза в столиці безлісного Поділля була гостріша як денебудь інде. Заходив до будинку Гімназії, де приїжджало правління, але нікого з державних секретарів не застав. На обіді зійшовся я з прем'єром д-р К. Левицьким, Ос. Бурачинським, Дм. Вітовським, Бандрівським і ін. і від них довідався, що Секретаріят зараз пополудні їде окремим потягом до Станиславова, куди скликано загальний зїзд повітових комісарів. Очевидно, що я обіруч хопився цієї нагоди дістатися до Станиславова, обіцяючи по дорозі здати звідомлення зі своєї місії в Києві. Панейка не застав в Тернополі, мені казали, що поїхав до Яс інтерв'ювати в справі Буковини і деяких пограничних справ, але пізніше, вже в дорозі, я довідався від д-ра К. Левицького, що його вислано до Яс, але він поки що сидить в Стрию. Взагалі цілий тернопільський режим зробив на мене дуже пригноблююче вражіння. Між членами Ради Секретарів не було згоди, одні відказували на других, обвиняючи себе взаємно в некомпетентності, неробстві, а то й ще тяжчих прогріхах. Вітовський нарікав, що на найближчу декаду не має грошей на виплати для війська і з пересердя заявив, що далше так йти не може. При мені при обіді порушено питання внутрішньої воєнної позички, але прем'єр лиш рукою махнув, кажучи, що перше треба відібрати Львів. Цілу надію покладали ще на 33 мільйони кор., які австрійська ліквідаційна комісія при-

знала для Східної Галичини — але коли ці гроші надійдуть і чи взагалі надійдуть?

В четвертій год. пополудні окремим потягом ми виїхали з Тернополя. Перший і одинокий раз в цій далекій подорожі довелося їхати вигідно і з комфортом, як їздять справжні державні посольства. В мягко вишитої, тепленькій і рясно освіченій сальонці зібралися нас п'ять осіб: Д-р Кость Левицький, Голубович, Вітовський, Ярославич і я. В дорозі я передав письма від Гр. Микетя і зложив докладне звідомлення про старання в буковинській справі, про теперішні положення і настрої на Придніпрянщині. Д-р Левицький оповів мені про свою втечу зі Львова, нарікаючи на крайнє безголов'я військової команди. Зі штабу повідомили його критичного дня, що в 4-й год. має бути готовий до виїзду. Але заповідженого авто в 4-й не було і прийшлося перебути муки дозвіждання і непевности, чи його взагалі не покинули. Вкінці в 2 5-ої приїхало авто, але старшина, котрий в нім приїхав, сказав, що виїздити не треба, бо небезпека вже минула. Чверть години пізніше прийшов новий приказ до втечі. По дорозі вступив до штабу поспитати, котрими вулицями їхати, але на це ніхто не знав нічого певного сказати. З Жовківської вулиці була відомість, що там небезпечно, бо падуть густі стріди. Вислано самохід на пробу, показалося, що там ніяких стрілів не чути. На Підзамчу виринула нова проблема: чи їхати залізницею до Красного, чи автом до Жовкви. Виявилося, що стаційний командант навіть не казав перевірити, чи шини де не ушкоджені. Тому прем'єр рішився їхати автом до Жовкви, очевидно, не маючи певности, чи на Знесінню або в Малехові не впаде в яку польську засідку. Казав пустити автомобіль з найвищою можливою швидкістю і якимось щасливо заїхав до Жовкви, звідтам до Золочева, а вкінці до Тернополя. Вітовський інформував мене про воєнні положення. Згадав, що вдалося придбати дуже

спосібного сотника австрійського генерального штабу Ерле, котрий став тепер начальником штабу південної армії, що має завданням прикривати нафтовий терен та непокоїти лінію Львів-Перемишль. Останніми днями були деякі успіхи: вдалося захопити Городок і коло Браткович висадити міст в повітря. Велику По-тіху робить отаман Гриць Коссак, котрий не маючи військового формування позує на українського Наполеона. В північній армії коло Сокадя має провід полковник Захарійн. В арміях багато конечних річей бракує, але мимо цього до тижня сподіється відобрати Львів.

До Станиславова приїхали в четвер 5-го; грудня в 7-ій год. рано. В гостинницях не було ні одного місця свобідного, прийшлося покористуватися гостинністю д. Губчака. Пополудні відбулася нарада повітових комісарів. Було заступлених 22 повіти. Тут була найкраща нагода поінформуватися про загальне положення в краю, про настрої на місцях і саме з цією метою я прийшов на засідання. Але перевтома з довгої дороги, невиспання, безнастанне нервове напруження викликали сильну реакцію. Я не тільки не міг слідити за ходом нарад, за бесідами промовців, але просто стоячки засипляв, при цім трясся мов в лихолітті. Це примусило мене покинути ці інтересні збори і піти на квартиру на супочинок.

В Станиславові перебував тоді президент української часті Буковини, Ом. Попович. Проте слідує додати, що рано я вибрався до нього, щоби йому зложити звідомлення зі скупих вислідів місії до Львова-

14

ва і Київа. Крім цього порушив ще одну справу, котру поперед обговорив Бурачинський зі мною в Тернополі. Румуни, захопивши Буковину, стали вимагати від всіх урядовців т. зв. службового приречення на вірність румунському королеві, а хто не хотів його зложити, того усували зі служби і не виплачували йому платні. В інтересі української державности безперечно лежить, не допустити до того, щоби наші урядовці складали таке приречення і таким чином поширювали зневіру в успішність української справи. Тому я, повернувши до Черновець, подам урядовцям вказівку, щоби всі усунені Румунами зі своїх посад переходили до Галичини, де великий брак інтелігентних сил, де кожний дістане роботу і плату. Але треба рахуватися з тим, що якась частина усунених урядовців з родинних чи яких інших зглядів не зможе переселитися до Галичини. Зрештою булоб шкідливим визбуватися всіх інтелігентів з краю. Проте бодай частині урядовців треба буде виплачувати їхню пенсію з наших національних фондів. Гроші на це має Мик. Василько з ліквідаційної комісії для Буковини і

лист в цій справі до Василька передав Бурачинський на мої руки. Тепер треба вислати цей лист до нього якоюсь певною людиною, котра відтак привезла би від нього гроші. Як кандидата на такого посла я пропонував Мих. Губчака, котрий вже заявив охоту послужити в цій справі. Попович дав на це свою згоду, після чого ми ще умовилися щодо способу дальшого порозумівання зі собою.

О 4-ій пополудні я сів на потяг, що мав їхати, аж до самих Черновець. До Коломиї їхав з кількома комісарами, котрі вертали з наради, а дальше вже сам. Мороз був лютий, але переділ, в котрім я їхав, був ще як-так опалений; в дальших возах було зовсім зимно. В Снятині наша погранична сторожа перевела дуже строгу ревізію подорожних документів і клунків. На слідуєчій стації, в Неполоківцях переходили через потяг румунські жандарми, заглядали до переділів, але за документами не питали.

В суботу 7-го грудня, в 4-ій годині досвіта, я висів на черновецькім двірці.

©л. стадій

Син

Як спалахнула Україна Й котились бунти гураганом, Нечай покинув жінку, сина І був повстанців отаманом.

Залили степ полки ворожі,

Убили Нечая дружину,

А син його по волі божій У хуртовині не загинув.

Як вмовкла вже стріла остання, Тоді то аж Нечай завзятий, Пішов зі сином на вигнання, Покинув люд на хрест розпитий.

А одинак, синок Данило,

Мав років пять, або чотири.

♦ Прощав він матери могилу,

Бо матір вбили безувіри.

Судилося в краю чужому Зростати вигнанця дитині, Носити в серці молодому Свій тихий жаль по Україні.

І потішав Нечай все сина В хатині бідній край Секваній:

— Ще рік, ще день, іще година...

Й ми вернемо у край коханий! —

Та лихо впарі ходить з горем: Хоч був Нечай сильніший криці, Зломився болем, і над морем Помер в чужій, сумній лічниці.

Остав Данило сам в чужині;

Пізнав, що голод, злидні, стужа;

Що й чужі ласки сиротині На радість і добро не служать.

Отамана

Неначе снилося хлопчині:

— „Десь там далеко, ген на Сході Степи, Дніпрові хвилі сині...

І рідна пісня у народі...

Гей, чи допоможе Бог ласкавий Хоч раз побачить Україну?

Чи так у наймах, у неславі,

В куті чужому я загину?

Весь вік прожить тут я невсилі, Хоч і не тямлю краю свого,

Бо батько, що уже в могилі,

Забрав мене сюди малого.
Даремне спогаду хоч прошу!
Дитям я вийшов з мого краю:
І в серці спогаду не ношу;
Який мій край? Не памятаю". —
І жерла туга серце кволе;
Камінням стали хліб і ложе:
— „Не бачити Дніпра ніколи? Пісень не чути рідних? Боже!"
І щось мов кликало, манило:
— Вернись! Вернись на Україну! Поглянь на матері могилу,
Хоч поклонись їй на хвилину! —
- Ось так минуло літ багато,
Ні сну, ні втіхи юнакові.
И на провесні, в велике свято, Послухав голосу він крови.
Йшов босоніж крізь гори, доли.
Весь світ готов був пригорнути:
— „Чей, може Бог мені дожить віку біля Славути! —
15
— „Ще тільки день! Як зорі згаснуть, Кордон побачу, річку нашу,
І землю рідну і нещасну,
Якій всю тугу й біль розкажу!
— „Якаж бо темна ніч сьогодні !
Пройду кордон, і хтоб доглянув?
Таж мої очі ось не годні Побачити й ріку кохану!" —
Та як ступав через границю,
Син вигнанця, Нечай Данило,
Хтось перед ним підняв рушницю, Вояків двох його спинило.
— Стій! Ані кроку! Хто? Не наш ти! — Його зловили у темряві,
І завели в тюрму до башти;
Прокльони впали злі, лукаві.
— Хто ти? — Нечай! — Тебе ми ждали, Ти син повстанця, верховода,

Його ватаги бунт підняли,
Йому то снилася свобода!—
І суд вчинили санкюльоти,
Раби Москви. І без вагання Сказали: „Нам відомо, хто ти,
Чому вернув ти із вигнання.
Тебе післали емігранти,
Що досі бродять чужиною.
Як батько твій, так нині сам ти, Піднять народ хотів до бою.
— Шпiон! На смерть за злочин зради! —
І в пізній вечiр, у понурий,
Його погнали без пощади У темний льох, між башти й мури.
Закрили очі шалем чорним,
Не видно світу, ані неба:
— „Невжеж мене вже смерть пригорне? Чи на кордоні вмерти треба? —
— „Судді мої, я вас благаю,
Хоч виведіть мене у поле,
Бож я не тямлю свого краю...
Його не бачив я ніколи!
Хай хоч за ґратами не гину;
Умру спокійно і щасливий,
Як раз бодай я оком кину На рідний край, село, на ниви.
Мене-ж зловили на границі У ніч невидну, нічку темну,
І через ґрати із вязниці Я бачив башту лиш тюремну".
Суддів слова не сбкрушили:
І зброя брязкнула лукава,
Упав наказ, гукнули стріли,
Додолу похилилась глава.
Помер Нечай, що аж до скону Тужив за небом України,
Упав край рідного кордону,
На рідних межах батьківщини.
(Листопад 1930)

І не побачив свого краю,
Лиш чув, конаючи у ранах,
Як хтось співав далеко в гаю Про Нечая, про отамана...

Кіш Січових Стрільців

Написав А. Крезуб (Докінчений)

В цьому останньому місці свого осідку кіш мав всі дані для того, щоб в дуже короткому часі роз- винутися і цілковито виконати вкладені на нього за- вдання. Гарні муровані касарні, лічниця, будинки для старшин, бараки, стайні для хворих на коросту коней, дезінфекційний апарат, поблиск залізничної стації, а головнo відсутність позафронтової метушні, все це були умовини, про які давніше кіш не міг мріяти.

І дійсно на початку жовтня касарні коша були не тільки повні мобілізованих, але він успів вже вислати й деякі поповнення для котрогось з полків корпусу. Тепер військово-обов'язані староконстантинівського повіту не легковажили собі мобілізаційних наказів. Добре розуміючи і відчуваючи різницю між літаючим кошем чи радше кошиком з літа, складеним з двох десятків напів хорих стрільців, а новим кошем зі ста-

лим осідком і ексекutiveю в руках в формі сотні по- левої жандармерії під командою невтомого і коли треба рішучого значк. Шараневича. Українська влада в цій частині, зрештою дуже непевної Волині, за- кріплювалася на очах. Українська адміністрація за- чала налагоджувати свій апарат, словом відчувалося, що державна праця на цьому принайменше клапти- кові української території починається зовсім по- важно.

Мобілізованих тимчасом стало прибувати в касарні коша щораз більше, так що в падолисті, колиб не катастрофа, з них можнаб було виставити вже один може не дуже чисельний, але доволі здисциплінований полк. Нажаль сталося інакше і праця вкладена в це діло пропала марно.

Тому, що корпус С. С. як врешті і ціла Армія УНг., терпів на брак одягу, засновано в коші майстерню,

16

в якій зі сільського полотна почато шити для стріль- ців однострої. Їх крашено рівночасно темно - синьою краскою. Несогірше працювала також шевська май- стерня. Як одна так друга майстерня під управою і наглядом інж. Гриніва. Скільки в коші виготовлено полотняних одностроїв і черевиків, цього не знаю, пригадую собі тільки, що полк. Даньків, начальник корпусного постачання, говорив, що ще місяць, а він зможе убіртурцілу дивізію.

Лічниця коша, де містилося біля 400 ранених і хо- рих на тиф, хотяй оставляла дещо до побажання, то всетаки під оглядом свого матеріального заосмо- трення могла сміло конкурувати з найкращою лічни- цею цілої тодішньої Армії УНР. Одно, що давалося хорим відчувати при кінці жовтня, то був холод , спри- чинений браком топлива. Та і цьому небаром зара- джено. Полк.'Чмола наказав порубку в доколичних лісах і селяни небаром звезли топливо до коша. Цим робом оґріто принайменше кімнати хорих і не одного вирвано з рук смерти; касарні і старшинські помеш- кання одержували топливо „золотниками."

Щодо вишколу новобранців і взагалі мобілізува- них, то він, хотяй не досягав рівня вишколу в колиш- ньому Загоні в Білій Церкві, але для того, щоб його поставити на таку висоту, робилося все можливе- За цєю справою слідив сам полк. Мельник, що тоді перебував, по причині хвороби здається, в Ста- рококонстантинові. Вишкіл відбувався на основі „Пра- вильника піхотинців" переробленого ще в Києві в 1918 році полк. Чмолою. Кільканацять старшин, пере- важно Наддніпрянців, перейшло вишкіл У. С. С., яким кермував сот. Краснопера.

На початку жовтня (7 або 8) оглядав кіш Гол. От. Петлюра. В Старококонстинів приїхав він з міністром О. Безпалком і інспектором армії підполК. Кедров- ським. При цій нагоді заприсягнено ново-сформовані відділи. Відвідини Головного Отамана носили незви- чайно врочистий характер, настрій попсувала тільки несмачна, виголошена до стрільців, промова мін. Без- палка, в якій він стоячого поруч отам. Петлюру називав Генієм, українським Наполеоном, словом зробив з нього надчоловіка. І це все говорив він в присутности сто- ячого на ступеньках трибуни — отам. Петлюри.

Після паради Гол Отаман, Безпалко і Кедровський взяли участь в старшинському обіді, на якому отам. Пе- тлюра виголосив промову. З неї вбилося мені в тямку це місце, де він говорив про відносини з Польщею. По його думці українські армії не можуть воювати рівночасно з большевиками, Денікіном і з Поляками. З котримись з тих противників треба замиритися. Найкраще з Поляками. „Але — говорив отам. Пе- тлюра — коли ми упораємося з розбишацькими бан- дами большевиків і золотопагонниками Денікіна, тоді поговоримо і з Польщею. Чи всі задивлялися так на цю справу, як отам. Петлюра, не знаю, але стар- шинський збір нагородив його промову грімкими опле- сками...

При коші, як вже згадано, існувала сотня поле- вої жандармерії. В ділі заспокоєння Старококонстанти- нівської околиці і припинення дезерції мобілізованих з коша, віддала вона незвичайно великі услуги. Де- зерцію, між іншим, карав „Надзвичайний Військовий Суд при коші Є. С.“ дуже строго; звичайно роз- стрілом.

Цікаве також те, що селяни почали в команді коша вбачати начальство згідно таку його інстан- цію, яка була компетентною полагоджувати все і вся:

всі спори, непорозуміння і т. д. не тільки селян між собою, але і селян зі своїми сільськими і воло.стними властями. Наприкінці побуту коша в Старококонстан- тиніві ждальня його команди щодня була набита дядьками, що приходили сюди зі всякими справами, і найчастіше з жалобами, для яких одиноким компетент- ною установою міг бути тільки суд. Один з дядь- ків жалівся на сусіда за переорану межу, інший на неправно наложений йому сільським збором чи ким там податок, ще інший шукав правди на сво- його сварливого зятя і т. д. Були випадки, що від- сіл являлися в команді коша делегації з проханням звільнити їх від бешкетів і терору місцевих па- рубчаків бандитів, звичайно всяких підлтих боль- шевицьким сосом завадіяк, що відвикши від праці займалися . звичайною „грабіжкою". В таких випад- ках команда коша ніколи не відмовляла своїй допо- моги і негайно висилала туди свою прлеву жандар- мерію. А перед нею всяке шумовиння мало неаби- який респект...

Пригадую собі один випадок, де селяни прохали забрати від них двох парібків бувших червоно-гвардій- ців, що за „совєтського" режіму далися місцевому населенню добре в знаки. Це зроблено і оба герої станули перед Надзвичайним Військовим Судом. Тут виявилось, що за большевицької окупації оба чер- воногвардійці в своєму селі вирізали нічу цілу одну сімю,

щоб пожитися їй добром. На другий день після розправи обидва „маладци” — спокутували свою вину, а сільський збір ухвалив подякувати команді коша за звільнення села від цієї змори.

Також і в Староконстантинові самому, що все ще приходив до себе після недавнього большевицького раю, почало успокоюватися; життя поволі вертало в своє нормальне русло. Завдяки заходам полк. Чмоли, рівночасно начальника залоги м. Староконстантинова, в городі привернено лад і порядок. Звичайний обиватель віддихнув свободніше. Тепер він не боявся виходити вечером на вулицю, а ночами не потребував затуляти віконницями своїх вікон, та в смертній тривозі надслухувати, чи не застукає до його дверей відділ товаришів з „ордером” від Чеки на арешт або щонебудь в цьому роді.

З початком вересня, здається мені, осіла в Староконстантинові також Пресова Кватира С.С. Від цієї пори також „Стрілецька Думка”, орган Корпусу С.С., появлявся також тут. До членів Пресової Кватири цього часу належали поет Олекса Бабій і сот. М. Опока, також богатонадійний письменник, розстріляний кияном Губчекою в 1921 р. за спробу організації повстання проти „влади робітників і селян.” В Староконстантинівському періоді на чолі Пресової Кватири стояв сот. Заклинський. Вона складалася тоді з двох відділів: видавничого і культурно-просвітнього. Перший відділ зазначив свою діяльність попри видавання „Стрілецької Думки” також випуском двох малих брошур, а то: „Кріс і його складові частини” та „Наука стрільця.” Хто кермував цим відділом, не знаю. На чолі культурно-просвітнього відділу стояв Юрчик. Пресова Кватира мала своїх сталих „хронікарів” при штабах обох стрілецьких дивізій і при декотрих полках. В коній була також доволі велика бібліотека, в ній російські книжки переважно військового змісту становили більшість. Бібліотекою завідував хор. Кобилка.

При коші від жовтня був також духовник о. Григорій Ковч, колись парох в с. Тинові (дрогобицького повіту). Як серед старшин так і серед стрільців о.

17

Ковч тішився великою симпатією. Ізза сусідства Тишкова з моїм рідним селом відносився до мене о. Ковч з особливою приязню.

Коли взяти назагал, то праця коша С.С. в Староконстантинівському періоді була чимала. Схема і методи її ведення мали багато схожості з Білоцерківськими, з цєю тільки різницею, що там жила в Стрілецькій віра і надія на досягнення своїх мрій в короткому часі, а тут настрій і запал до праці вкривало марево наближаючої вже катастрофи українських армій.

В сірі, понурі, важкі сумом і безнадійністю падали листові дні наблизився епілог величезної епопеї українського народу, якій на ім’я „Визвольна Війна”. Через Староконстантинів проходили різні, переважно малі і бідно зодягнені частини. Зморені і якісь апатичні до всього лиця переходячих козаків нагадували в дечому відхід наполеонівської армії в 1812 р. з Московщини,

тільки тут було без порівняння більше трагедії; наполеонівські полки вертали в свою батьківщину, а отця маленька армія готовилась покинути її.

До коша як до самотнього тепер центра Армії УНР., приїхав, кабінет міністрів і коменданти груп, щоб взяти участь в скликаній от. Петлюрою т. зв. Державній Нараді. На цю нараду, між

іншими, мали доступ також старшини і стрільці. Я на ній не був нажалі і не можу передати цього незвичайно ціка- вого в нашій історії моменту. З оповідань тільки знаю, що от. Петлюра виголосив до стрільців про- мову і питався їх, чи будуть воювати даліше.

Вкінці зібралося в коші все Стрілецтво і розій- шлося звідтіля по світу, щоб кинувши на якийсь час кріса, іншими засобами продовжати свою працю для добра Соборної України.

Квітень 1929 р.

Отаманщина

Написав: Михайло Середя, підполковник Армії У.Н.Р.

Отаман Ляхович

ай легенько тикнеться полковнику Чоботаріву: в історії отаманського руху він лишив по собі світлу пам'ять. На жалі, ми зубожіли на емі- грації і не маємо того золотого пера, яким достой- но булоби накреслити його ім'я на сторінках історії. Дав йому Бог талант тих сирійських магів, які ко- лись по зірці розшукали Христа. Коли треба було розшукати якогось отамана, полковник Чоботарів обов'язково було і без зірки розшукає, зіпід землі було викопав і... заарештує.

В непролазних нетрах на Брацлавщині знайшли його хрестоносці отамана Ляховича, заарештували і привезли до Жмеринки в штаб Миколи Юхимовича Чоботаріва. Нічого не відповів в штабі отаман Ля- хович, тільки роздягнувся. І те, що побачили при- сутні, огорнуло кожного холодним жахом. На ногах отамана, починаючи від бедра до Ахілевого туж ня, була вирізана більшовиками шкіра, приблизно в 2 — 3 сант. ширини. М'ясо не встигло зарости і було вкрите тонесенькою масаковою оболонною, що ширила навкруги смердючий запах. Тільки кремезна, жилага, зі сталевими мускулами велетенська постать отамана змогла побороти ті торттури, які заподіяли йому більшовики. В день він тримався бадьоро, а- леж в ночі певно він відчував пекельні муки, бо не- самовитий його стогін лунав у шпиталі до самого ранку. Надсилаючи своїм катам прокльони, отаман казав:

— Шкодную, що немає такої гори, з якої побачи- лаби мене ціла Україна. На всю Україну гукнувби я: До зброї мої любі брати! Сунуть на нас розлю- товані одвічною злобою семіти! Недалеко вже той час, коли вони приневолять вас покинути рідні о- селі і тікати в світ за очі, до чужих людей.

Одного разу я сказав отаманові:

— Ви збільшуєте сили семітів, по друге, одно-

боко розцінюєте жидівську націю, позбавляючи її більшість моральних підвалин.

Я бурсак, — відповів він: — Душа Юдея ста- ла мені ясною і зрозумілою в семінарії з історії жидівської нації, якою фактично є біблія. Страшна для нас ця книжка, і не зле робило колись західне духовенство, коли забороняло читати її мир'янам, Кожна сторінка біблії оповідає про проляту кров, яку пе і ніяк не упеться нею ненажерливий Єгова, Від початку до кінця кров кров і кров. Люди, ко- трих вони вважають за побожних, патентовані крр- вопійці. Прикладом — Давид провокує Урія і за- биває його, забиває свого сина; Соломон в шині забиває чесного вояку Йоава, котрий шукав там по- рятунку, схопившись за роги жертвенника. В історії народів лише семіти додумалися скласти кривавий культ Молоха, забиваючи на його олтарі

своїх дітей. Дві тисячі років, що величезною греблею лягли між кровю Христа і моєю, свідчать, що на первісні жидівські інстинкти не вплинули ані культура, ані безконечні репресії, що їм заподіяно..

...Отаман Євген Ляхович походив з Брацлава з родини священника. Підчас війни покинув духовну семінарію і вступив до школи прапорщиків, по закінченні якої брав участь у світовій війні. Його родина по духу і вихованню належала до старосвітського українського духовенства, в якому „москаль” і „мо сковщина” вже традиційно трактувалися як щось вороже до українського побуту і суспільства. В родині сільському оточенні Євген розмовляв виключно по українськи, і в полку, в якому перебував на фронті, мав за свою мову opinію „чудака” і „оригінала”,

В 1917 р. вернув на Брацлавщину, де брав широку участь у культурно-освітній праці, що мала на меті піднесення національного почуття несвідомого громадянства. Коротка доба гетьманства переконала його, що на еволюцію, на яку покладалася місцева інтелігенція, не було чого надіятися, і з першим

18

закликом Директорії він формує на Брацлавщині відділ, з яким виступає в напрямку Вапнярки. То був час складної для населення політичної ситуації: траплялися випадки, що на протязі одного дня село вислухувало і добровольчих, і большевицьких, і нашіх агітаторів і нарешті тратило голову — хто бреше і хто каже правду. Неймовірно тяжка боротьба була з місцевими большевиками, яких обличчя неможливо було розпізнати. Прикриваючись своєю прихильністю до Директорії, вони влазили в довіря військових відділів і, користуючись їх безпечністю, нищили їх при кожній нагоді.

В районі Вапнярки Ляхович розташувався був в жидівській корчмі. У ночі його оточили місцеві большевики і полонили, як то кажуть, голими руками. Роздягай його, звязали, знайшли у господаря ніж, яким колють свиней, і почали вирізувати йому на ногах лямпаси. Коли вірити отаманові Ляховичу, цією операцією керував молоденький жидок, котрий, наступивши йому ногою на груди, вигукував:

— Співай, петлюровська морда, Інтернаціонал І Співай так, як оце я співаю!

І голосом що нагадував дуже лемент козла, якогось тягнуть за задні ноги, виспівував:

„Вставай прокляттям заклеїмьоний”.

Раптом недалеко від корчми хтось почав кулеметну стрілянину. Большевики розсипались, хто куди і більше не вернулися. Так і не довідався отаман, кому він був вдячний за своє визволення з большевицьких рук. Три тижні лікувався отаман, переховуючись у свого тестя, священника, однак рани не загоїлися. Махнувши на них рукою, отаман розпочав формувати „Загін Смерти”, змобілізувавши свідоме населення Сокильців і Печор. У Тульчині, Немирові, Брацлаві його агентура нищепорила на очах у большевиків, закликаючи населення до повалення радянської влади. То було у квітні місяці 1919 р, коли армія Директорії відбувала своє закордонне турне, вишукуючи засобів до свого визволення з досить прикрого положення. У цей час Брацлавщина була окупована радянськими військами, які почували себе не краще від Директорії, маючи під рукою такого доброзичливого приятеля, яким був отаман Ляхович. Отаман був чемною і вихованою людиною, тою, яку Англичане титулюють

джентльменом: на початку червня він упередив місцевих червоних ко- місарів досить вічливим листом:

„Дізнався я від селян, що ви зловживаєте тер- міном гостинности. Нагадую, що вам час до дому, час і пора. Певен в тому, що лишаючи Тульчин, Брацлав, Немирів ви не заберете помилково чужих річей, як то роблять харківські ракли. Маю скла- сти вам почесний конвой в складі п'ятисот гайда- маків при десяти кулеметах.

4 червня 1919 р. Женья Ляхович."

Комісар Тульчина надіслав до нього віршованого листа, в якому радив скласти зброю, обіцяючи йо- му повне відпущення всіх гріхів. Починався цей лист так:

Єй, атаман будет худо:

Поднесем тебе ми блюдо І на ньом нагай.

Розлінеем, как по шнуру,

Отаманскую ми шкуру.

Зарубі і знай!

Отаман заграмавав відповідь, чекаючи на збільшен- ня своїх сил. В недалекому часі до нього прибули

Повстанець Дідик а загону от. Ляхо- вича (на емігранті). , .

відомі повстанці Корчевський і Ді- дик з 22 старши- нами і озброєними людьми. Якраз і ар- мія Директорії на- решті вийшла зі сво- го інертного стану і простувала в на- прямку Проскурова.

Большевики приму- шені були зосере- дити свої сили проти військ Директорії, не сподіваючись для себе лиха на свойо- му запіллю, де ота- ман розгорнув свої сили і почав торо- щити большевиків у хвіст і в гриву.

Тульчин, Немирів,

Брацлав він захопив, не давши їм еваку- вати навіть майна.

Алеж трапилася

історія, яка підірвала престиж отамана в очах насе- лення і причинилася до його трагічної смерті.

В липні місяці під Немировом його надогнали два кінні відділи.

— Що ви за люди і куди прямуєте? — запитав Ляхович начальників відділів.

— Ми не люди, а депутати, йдемо землі добу- вати, — відповів з усміхом один з них, що називав ся отаманом Козаковим, другий назвав себе отама- ном Соколовим. І отамани і люди їх добре розмов- ляли по українськи і своїм зовнішнім виглядом не відрізнялися від людей отамана Ляховича. Тільки пізніше довідався Ляхович, що то були червоноар- мейці з Одеси. Денікінці, захопивши Одесу, приму- сили большевиків відійти на північ. Чисельні від- діли червоних мали поважне завдання продертися через війська Директорії на сполучення зі своєю армією. Українські залоги, що на своє ризико і страх провадили бойові акції на території

Директорії, уряд не реєстрував. Про це добре були поінформовані більшовики, які під українським прапором і в гайдамацькому убранні поряdkували, немов у своїй хаті, серед українського війська.

Отамани Соколів і Козаків висловили свою пошану до Ляховича і прохали його прийняти їх під свою високу руку. Ляхович радо погодився і прилучив їх до свого загону. Другого дня він одержав сумну відомість про нечуваний погром в селі Печорі, який учинили Козаків і Соколів. Жидівське населення знищено, починаючи від грудних дітей і кінчаючи Жидами поважного віку.

— Я маю до Жидів свої жалі, — казав отаман своїм підручним Корчевському і Дідику: — до тих Жидів, що воюють проти нас чи то на полі чи то на катедрі.. Однак вважаю для себе недостойним воювати з мирним населенням навіть і жидівським.

Доки Ляхович радився зі своїм штабом про покарання ініціаторів погромів, Соколів і Козаків учинили нову різню Жидів у Брацлаві і Немирові. Сполошене жидівське населення не знало, де шукати порятунку, покидало свої оселі і переховувалося

19

х козакова спіймано, заарештовано в Брацлавщині. Коли почули Жиди, що Ляхович перебуває в ярах, лісах, очере ^ окол; вник у невідомому набуває в доброму гуморі і здоровлі і має завітати товари і розстріляно. свого відділу людей Козаки до рідних осель, вони вирішили продемонструвати прямку, прилучивши а Ляховича проти погрому колишній рихід своїх дідів з землі Єгипетської. Зарозуміло. Репресивні з імені від тої гучної слави, можливі верстви виасигнували велику квоту гошей на Щиків не врятували и в законній пресі і винагороду тому, хто здобуде голову Ляховича, яку

яка була.. поширена к я доручида полковни _ ВОН и прагнули побачити лише мертвою. Знайшовся

в урядових колах, Р; и д ЛЯХОВИЧА і, розформувався такий чоловік, Що погодився дістати цю голову за

кові Чоботаріву арп _ ' ставити його перед воєнно- 260.000 царських карбованці. То був лікар з Туль-

вавши його відділу > ч б в арештований і причина, наш Українець Житкевич.

польовим судом. нк * де його запакували до Одного дня перед очима Ляховича станув Житкевич везений на ст. касаонях російського стрілецького кевич і сказав:

арештів в бувших 1 Мене, яко буржуа, переслідують більшовики.

кого полку. _ _ Казав він старшинам з о- Шукаю твого захисту. Яко лікар, буду тобі потріб-

— Отож, як бо ' ана: _ за моє жито та ще ний, бо чув, що ти смертельно страждаєш на рани, хорони Головного . ■ порох' у порохівниці, ще які тобі заподіяли більшовики.

мене побито. АДеж Ляхович прилучив його до свого повстанчого штабу,

не вмерла козацькая ДОЛд^ і п з л и Жмерин — Минув тиждень, другий, і отаман так привязався За 2 з дні заа^ пчевськрго'. Сумне було по- до лікаря, що без нього ані кроку. Навіть спати

ки його підручного и яких г жидівське населен- лягаючи, клав його біля себе. Житкевич обрав мент,

бачення двох отаМ ' ' £. грашн і легенди. коли, підчас агентурної розвідки, він лишився з о- ня Брацлавщини скл запитав Корчевський, не- таманом на самоті. Стрілом з браунінга у потилицю

— Ото ви будете ■ отамана Дяховича. він заспокоїв неспокійного отамана на віки.

мов не вірючи пічно відповів Ляхович. З тієї нагоди Жиди улаштували урочисте свято.

— Як бачите, п від Петлюри. Бачу, що На протязі тижня перевозили вони трупа „злосного

— Добра, нам п д ять . бандита" з міста в місто, зі села в село, відбираючи

живцем відсіля нас н . ^ раду. п'ять карбованців з тих/ хто мав бажання побачити

Як кого— підвезло: Денікінці несподі- грізного отамана. Бачив його мертвого в Тульчині-

І дійсно, Ляхови у Жме і у тій метушні, його підручний Дідик, який звернув увагу на від-

вано підкотилися г л о п ц адб евакуації, рубаний палець отамана, на якому він носив золо

яка виникла в у ; я гостро го зору полк. Чобота- тий перстін з улюбленим самоцвітом „олександрі-

Ляхович зник з по Вороновичинському лісі на том", ріва. Опинився він у г

Нарис історії II 1-го куріня

24-го полку піхоти ім. Гетьмана Петра Дорошенка

(Докінчення)

47 • птейшов курінь на 31. липня до не-аби-які, тільки з кропивняного міха, а стремена

З нової Ушиці Г ^ серпня перейшов до села з мотузків. Один полковник був родом з Київщини, Берлінець лісних, зв д • Населення коло міста як він сам казав і був в чоботах. Другий родом з По- Івановець коло ШС ойХИЛЬН е та співчуваюче, бо боль- дільщини і мав на одній нозі чобіт, а другу обмотану Бару було більше пр ^ зада р М о, а ми тільки за онучами. Жмеринку заняв. цей полк повстанців разом їневики забирали у ^ | ваН овець відійшло кількох з третим курінем десь коло полудня. Тільки що по- гроші все к У п У ваЛ “ на курс піхотних пушок. Ранком встанці наступали на місто, а курінь на двірець. На стрільців до бригади ^ ; нь до м і ста Северинівки. двіріці захопив курінь 12 самих броневиків, багато

дня 8 . серпня переи Дц ИВ з одною батареєю че- ріжної амуніції, кілька сот порожніх вагонів, та кіль-

А ранком 9. се Р пН ^ о на с Т упу на Жмеринку. При пе- ка тисяч порожніх мішків,, які вже були привезені рез Станиславчик А ПОВ иходили були дядьки большевикамй для надходячих жнив, а крім того соли,

реході через ЪтаН ^ ть іти жати. Стрільці відповідали: цукру, тютюну та іншого майна. Курінь розташувався та питалися, чи можу об ви даяки , могли свій хліб в районі двірця, а десята сотня обсадила була жме- Миж на то йдем 'ян пізніше показалося, большевики ринську границу. На двірці була з'явилася якась мі- спокійно збирати, л хд і б - з поля, бо мала прий- сія, здається румунсько-французька, бо було щось заборонили були зо р о ганиславчиком вже майже під двох румунських старшин. Перед цією місією від- ти рйнше комісія. нувся курінь з першим київ- бувся почетний хід повстанців. Потім з'явилася якась самою Жмеринкою який лежав в розстрільній капеля, котра грала: „Ще не івмерла", „Не пора

ським повстшічим п ^ мав 6 легких Г ар М ат і яких і „Ми гайдамаки-. По відспіванню гимну сам капель- на полі під Жмеринк а ^ прияз на й часто бра- ник крикнув „Слава Україні", „Слава Українській Ар- 400 крісів. Ст Р іЧа У цього полку були якісь два мії", „Слава Братям Галичанам", „Слава повстанцям . терська. Командан Ко „; під ними були гарні і сідла Всі, що були на двірці відповідали на кожний клич полковники на конях.

20

також „славаV а найбільше відповідали вже самі по- віддихав, а властиво святкував, бо то був 19. серпня встанні для себе. день Преображення Христового. Курінь переночував

З Жмеринки перейшов курінь вечером 11. серпня і на другий день виплачено всю залеглу заслуженину. до села Сьомаки 8 верств за Жмеринкою, а до Жме- Деякі стрільці помагали своїм хазяїнам молотити, ринки прийшла XI. бригада. Відтам дня 13. серпня На другий день то є 20. серпня заалармовано ку- перейшов до Гнів'аня, де кватирував в цукроварні до рінь о 11-ій годині в ночі і курінь вирушив десь 15. серпня. Дня 15. серпня перейшов курінь знов около 1 / г12 в напрямі міста Білополя, бо там було з Гнів'аня до села Стрижавки коло Винниці, а 17. щось не ясно.

серпня до села Котюжинці на Київщині. Тут нарід Ранком 21. серпня прийшов курінь на базар до зовсім інший як на Подільщині. Щирий, приязний, Білополя. На дорозі під самим Білополем, стояли гостинний. В Котюжинцях курінь тільки переночував, вкопані дві батареї з другої бригади, направлені на а 18. серпня ранком вирушив до наступу на стацію Білополе. Коли курінь увійшов в Білополе, то меш- Голєндри (чеська кольонія). Тепер діставав курінь канці ще спали і в містечку був спокій. Тільки якась вже трохи більше і кращого хліба тай купити, а де- сотня жандармерії стояла в купі на базарі, а стежі куди й даром можна було дістати. ходили по вулицях. Курінь розкватирувався в самім

Наступати на Голєндри куріневі вже не прийшлося, центрі містечка. Приказано стрільцям заховуватися бо большевики завчасу втікли. До стації Голєндер людяно, і спокійно, а в разі чогось підозрілого чи прийшов курінь десь коло полудня. На стації захопив непевного безпощадно. В Білополі остав курінь до ще якусь добру машину та кілька вагонів та розпи- 22. серпня вечером. Перед вечером прийшов курінь тувався За машиністами. Зголосилося двох залізнич- до села Чорнорудки. Тут стояв аж до 23. серпня. Лю- ників, котрі казали, що можуть провадити машину. — ди в Чорнорудках дуже приязні і жичливі. Ранком А що курінь мав приказ іти просто на Козятин, то 24. серпня завагонувався в Чорнорудках II. бригада зробив ужиток зі зложеного з тих кілька вагонів по- і від'їхала до наступу на Фастів, а третій курінь Тягу та поїхав в напрямі міста Козятина. Один наш й обоз та артилерія VIII бригади, завагонувавшись I броневик був вже на переді аж під Козятином. Так під- в полудне, від'їхали також на Фастів. По дорозі був Ліхав курінь яких 20 верств потягом. Бувби ще й далі на стації

Попельня обід, а курінь одержав приказ їхав, та вже почались були розривати большевицькі їхати далі просто до Фастова, який вже в полудне й шрапнелі над потягом. Потяг задержався. Курінь зліз заняла друга бригада. Вечером приїхав курінь до Цз вагонів, а потяг вернувся назад до Голендрів. Фастова.

|| Висівши з потягу, курінь почав обходити місто Ко- Ввисівши в Фастові, курінь перейшов ночувати до р зятин з ліва. Обходження тревало аж до самого ве- села Ліщинка велика. До села входив курінь з гуч- І чера. Треба було держатися яких 10 верств від мі- ним співом „Не пора" та „Ой видно село". Майже ста, щоб не влізти в артилерійський огонь больше- ціле село вийшло нам на стрічу. Населення села виків. По дорозі через села люди також і тут як Ліщинки великої було нам дуже прихильне та зи- і в Галичині виносили хліб та молоко. Вже смерком чливе. Курінь переночував, а ранком 25. серпня ви- прийшов ку рінь під місто, де при витала його боль- рушив в напрямі Василькова. Десять около 2-гої го- шевицька артилерія. Але скоро тільки озвалася ар- дини прийшов по обіді до села Султанівни великої, ■гилерія VIII бригади, то большевицька відразу за- Тут остався курінь знов на кватирах. Десята сотня мовкла. дістала приказ обсадити султані вський ліс від василь-

Зачав падати дощ, а курінь зайшов до залізної- ківської стації. Султанівське населення витало курінь дорожно'ї школи, щоб не змокнути. Школа лежить дуже прихильно та раділо, що знов побачило Гали- на яку верству віддалена від козятинської стації. чан. Бо воно їх вже бачило та називало Галичан Курінь виставив одну сторожу, від Козятина і остався „широю Україною". Десята сотня, пообідавши виру- ночувати ;В школі. Сюди приїхали були також кухні фі шила далі, щоб обсадити ліс, але це показалося не- та привезли обід. По обіді вислала 8 сотня одну сте- ^Цпотрібним. З Васильківської стації надїхав паровіз. На жу в сторону нашого броневика, який стояв на до- ' паровозі їхав сотник Тавчер, адютант VIII бригади, розі на яких дві верстви від школи, щоби броневик Він вертав вже назад з Васильківської стації, куди не стріляв часом на школу, бо там вже є третій ку- поїхав в розвідку зі стації Мотиволівки, де стояла рінь. На стежу ходив десятник Тафійчук з двома команда VIII бригади. (Сотник Тавчер це буковин- стрільцями. Другу стежу вислала осма сотня о дру- ський Німець, помер на тиф в Гнівані в листопаді гій годині в ночі на козятинську особову стацію. 1919. року.) Сотник. Тавчер побачив десятну сотню. Друга стежа була сильніша і складалася із 6 стрільців здержав паровіз і зясував командантові Слюсарчукові і десятника Крехівського. До цієї стежі прилучився положення: На Васильківській стації большевиків вже добровільно і булавний Ілащук. Коло третьої години не було, вони були аж в місті Василькові. Місто ле- стежа вернулася та донесла, що останки большевиків жить яких 8 верств від стації. Крім того на стації є на товарній стації, але й ті вже виносяться. стоїть український броневик Тоді командат десятої

Ранком заняв курінь стацію і місто. На стації за сотні рішився обсадити стацію, до якої було ще по- хоплено також багато вагонів і паровозів та кілька тири верстви від ліса і сотня рушила на стацію. вагонів соли і цукру. Стрільцям дано годину віддиху Недалеко стації сотня стрінула броневик, котрий на базарі, щоб могли собі дещо на снідання купити. їхав назад, але не відступав, тільки їхав по воду і то Снідання було добре, хліб 25 карбованців, фляшка аж до Фастова, бо у Василькові збірника ще не було, самогонки 70—100 карбованців. Можна було купити а в Мотовилівці був збірник води здемольований. Бро- всього до схочу та тільки у нас не було грошей. невик .мусів їхати по воду аж до Фастова 60 верств Коло десятої години прийшла ціла VIII бригада взад. Був це броневик „Богунець" з батьком Твар- до міста, а третій курінь пішов на кватири. Місто донським на чолі. Броневик був знаменито панцери- Козятин

подарувало VIII-ій бригаді гарний великий ваний та мав 16 скорострілів й 12 лекших та тяжчих синьо-жовтий прапор. Курінь відійшовши на кватири гармат. Сотня примістилася в хатках, які лежали одну

21

верству, перед стацією, а на стацію вислала Уг чети. Вже був сумерк. Сотня мала тоді всего дві чети. В першій був командантом четар Балицький, а в другій булавний Ілащук.-Як вже стація була обсаджена, вислала сотня вістового до команди куріня з доне- сенням, де сотня знаходиться. Коло 11 години вер- нувся „Богунець" з водою, а булавний Ілащук пішов з другою половиною чети та змінив заставу на стації. На стації остала сотня до вечера 26. серпня.

Перед вечером приїхала на стацію кінна стежа з VIII бригади й донесла, що у місті Василькові більше- виків нема. Большевики були у селі Каплиця, три верстви віддаленім від Василькова та мали одну сто- рожу коло порохівні, що лежить на половині дороги Васильків - Каплиця. Сотня рішилася обсадити, мі- сто й ще таки перед вечером рушила зі стації через село Петрівку на Васильків. Вийшовши на край села Петрівки, сотня задержалася для кращої орієнтації. Звідси вже було видно большевицьку сторожу коло порохівні. Тут пристало до десятої сотні також 12 повстанців та один хорунжий Мишакін і сотник Стов- буненко. Сотня хотіла підождати вечера і вечером увійти в місто.

Вже перед заходом сонця було видно, як больїїе- вицька сторожа почала поодинокі відходити до Ка- плиці. Зпочатку думали ми, що то може їх лучба та показалося, що сторожа стягалася на ніч від поро- хівні до села, бо так перейшло поодинокі до 20 больше- виків. Ясно було, що то не могла бути лучба. Наша розвідка ствердила негайно, що большевики вицофа- лися також і з Каплиці.

З Каплиці пішли розідчики просто до Василькова. Вже смеркало і через те вони думали, що будуть •могли незаметно влізти до міста При вході до міста стрінули розвідники двох міщан з крісами й білими опасками на лівих раменах. Була то городська охо- рона. Від охорони довідалися, що большевики ще рано вибралися з міста та що управа міста зарядила зварити вечеру для війська, яке має прийти. Бо вже три дні говорять, що ідуть Українці, а ми не можемо діждатися — говорила охорона. Крім того сказала охорона, що на базарі якась кіннота вештається, але що за кіннота, ніхто не знає.

Розвідники пішли ще й на базар. На базарі була вже знов та сама стежа, що була принесла донесення на стацію, а з нею також поручник Слюсарчук. По- ручник міжтим зарядив вже був, що як прийде сотня, обсадити всі перехрести доріг, а кіннота має держати лучбу між всіми сторожами на перехрестях. Міській управі дав поручник наказ, щоб цілу ніч в місті сві- тилося. Коли сотня надійшла, і повечерявши в город- ській управі, хотіла вже обсаджувати, як було заря- джено, всі перехрестя, зявився курінний .вістовий та доніс, що третій курінь машерує до Василькова і що є вже під містом. Нарешті почув я таки вже гучний спів. То співав третій курінь свою улюблену пісню „Не пора". За хвильку зявився сотник Бізанц на коні з револьвером в руці, а за ним і цілий курінь. По- ручник Слюсарчук здав сотникові Бізанцові звіт, і дав приказ, що девята і одинацята сотні обсаджують місто, а десята може відпочивати. Курінь закватирувався в торговельній школі. Так остав курінь в місті до 28. серпня, а коли прийшла до Василькова II бригада, відійшов курінь знова на стацію, де вже була решта VIII бригади.

Ранком 29. серпня викинули большевики сильним наступом II бригаду з Василькова.; Третій курінь,

котрий міжтим перейшов був із стації до села Петрівки, мусів також відступати. Курінь відступив та вкопався в полі між Петрівкою та Васильковом і замкнув дорогу від міста. Перед вечером зробила VIII бригада з одної, а II бригада з другої сторони наступ і викинули большевиків з Василькова аж на стацію Гливаху. Десята сотня взяла кілька большевиків в полон, переважно Мадярів і Румунів. Курінь знов вернувся з Василькова та переночував в Петрівці.

Раненько на 30. серпня вирушив курінь на Київ. Перед відходом мав ще снідання на Васильківській стації: чорну каву без хліба. Хліба не встиг везти через те, що перед тим хвиловим відступом на 29. серпня з Василькова обоз також відступив. По сніданню рушив курінь в дорогу вздовж залізниці Васильків - Гливах-Боярка - Київ. Стрільці були перетомлені, однак всіма силами старалися йти чимскорше наперед, бо ще тих 30 верств з Василькова і Київ буде наш. Хоч дорога була дуже утяжлива, бо до колін майже в піску, всі перли наперед, а навіть ще гармати помагали витягати, як де коні приставали. По дорозі в Гливахі надїхав був поїзд. З поїзду розкидав Головний Отаман Петлюра, стоячи на платформі, відозви з заголовками: „Стрільці Галичане і Буковинці". Зміст тих відозв говорив, що стрільці Галичане і Буковинці повинні вперед допомогти збудувати „Велику Україну". Відозви були нотовані з 3. липня, як ще стрільці були в Галичині. Під Жулянами вже недалеко Києва привитали курінь большевицькі скостріли й гармати. Курінь розсипався в розстрільну і почав наступати, а артилерія почала шукати за большевицькими батареями. Курінь посувався чимраз ближче під Київ, а артилерія по кількох стрілах все то підїздила, то стріляла, а нарешті приневолила й большевицькі батареї до мовчанки.

Коло 3-ої години з полудня був вже курінь на передмісті Деміївці. На передмісті зроблено збірку і курінь рушив далі вже в кольоні по Васильківській вулиці. За третім курінем і далі підїжджала артилерія. Нарешті надїхав командант VIII бригади отаман Гофман зі своїм штабом і поїхав на переді куріня. При вході до міста цікавіше населення вибігало на вулиці і питалося: „Хто ви є?" — „Галицькі Українці" — була відповідь Чим даліше посувався курінь по Васильківській вулиці, тим більше з'являлось на вулиці цікавого населення. Д нарешті населення запевнившись, що це йдуть Українці, обкидало курінь цвітами, а деякі жінки повиносили навіть хліб. Нарешті дібрав вже курінь охоти та хотів співати. Однак тільки перші слова „Не пора" вилетіли з його уст. Дальший спів перервала якась стрілянина на переді. То стріляли большевики, яких був ще якийсь відділ на деміївському базарі, а штаб VIII бригади заїхав був мало що не між них.

До козаків, що їхали як передня сторожа, прискочило кількох большевиків з питанням: — Ви какой часті? А як козаки відповіли Українці-Галичане, то большевики відскочили набік і почали стріляти. Козаки відповіли вогнем з Люців, що мали на конях із собою. Курінь швиденько, як тільки почув стрілянину, розвинувся в розстрільну і пішов цілою силою із криком „Ура" на деміївський базар. Большевики почали втікати в напрямі, товарової стації Київ II. Дві сотні дев'ята і одинадцята осталися кордоном на базарі, а десята сотня пішла в погоню за втікаючими большевиками та гнала їх аж до стації, по дорозі

в цукроварні взяла яких сто большевиків в полон, на жаль було між полоненими значне число Галичан.

На станції розігнала сотня скорострілами ще цілий транспорт большевиків, що був вже готовий до від'їзду і взяла в полон одного полковника. Полковник був походження Мойсеевого, мав грубні живіт та спав у вагоні, коли його заскочено. „ •

У Полонених відвели стрільці і передали команд куріня. Десята сотня осталася через ніч на двірці. Вислано також до моста на Дніпрі стежу, котра збу-

оила коло моста залізницю.

Зі заходом сонця Київ був занятии. Большевики ізза Дніпра стріляли цілу ніч на Київ з тяжких гар

мат. Ранком 31. серпня прийшла на ста III ю 11 ^ри-

гада, а десята сотня одержала приказ обсадити артилерійський склад коло Печерської Ааври. На двірці захоплено велику скількість мушці і и іншого добра, а ще більше муніції знайдено в артилерійські складі; тут була також маса австрійських патронів, «стрііці дуже раділи, бо кожний був жадшшии

патрона ніж хліба і тютюну. *

Однак, як опісля показалося, ні на станції ні на складі ця муніція не була для нас, хоч ми п здобули. <~отня

виставила в с/ладі 7 стійок, а сама аак.атирувалася

в ломику, що стоїть на площі коло Лаври, д у коїшнЛолщійн» вартівня. По вакватированнк, ш- слала сотня одного вістуну, одного стрільця и одного повстанця, котрий знав Київ, до команди куріня з до- несенням. Курінь знаходився коло Міської Думи, Л® збиралися наші частини до святкування з Л°^ ТЯ ^Г їва' Крім того вислала сотня в околицю Лаври стежі, які' збирали ще большевиків, що розбіглися і крилися по печерських норах. Позбирано знов око ло 100 боль шевиків і відіслано до команди бригади. Провадили їх один десятник і десять стрільців. Міжтим приїхала “же і кухня в обідом та хлібом. А деь коло полудня зачали надходити ізза Дніпра Деншнці, піхота, кінно та артилерія і обози. На стрілецьких обличчах можна було завважити стрівоження. Немов кожний прочував, що одного ворога щойно збувся і то ще не цілком, вже другий пхається. Булавний Ілащук пішов до коменданта сотні, щоб запитатися, чи комендант не має яких вказівок. Однак і сам комендант нічого знав і стиснувши плечима сказав: Приказів ніяких не маю, телефонічного получения з курінем також нема, посилати вістового до куріня також не можу, бо заки він зайде до куріня і назад, може бути за- пізно, в бій вдаватися не будемо, бо сотня за слаба,

хиба що нас приневолять.

В такім напруженню минала хвилина за хвилиною та видавалася довгою в безконечність. Вже минула майже година, стрільці трохи успокоїлися, але все- таки держалися на обережності. А Денікінці тимча сом, уставившись на роздорожу над спуском до Д, - П ра, розкидали і роздавали свої проклямацп. В Лаврі також заметушилося і всі попи вироїлися з аври та посунули витати Денікінців. Нас не вит > ми вже від ранку були коло Лаври. Сотня здалася на ласку Божу, бо відступати не було куди таи при-

^Однак скоро стало ясным, що зі сотнею станеться. Або все пропало або виратується пробоем. Під Ді-мок, де стояла сотня, прийшов відділ Денікінців око-ло 950 людей і 20 кінних та два скоростріли з обслу-гою^ Якийсь Денікінець, якого інші титулували „Га-

сла дін штабскапітан", спитав за нашим комендантом.

А коли поручник Слюсарчук представився, він ска-зав: „Пожалуйста з нами в наш штаб". Поручник пішов передом зі штабскапітаном, а позаду поїхало ще двох кінних Денікінців. І знов повстало ще більше стрівоження між стрільцями. Один другого питався,

що буде з нами. . . и

Коли Денікінці повели поручника зі собою в свій штаб, а сотня, осталась тільки ще з четарем Балицьким, вийшов зпоміж Денікінців якийсь вже другий штабс-капітан, підійшов до четара Балицького і остро ска-зав: По наказу нашого начальства імєєте зложіть

ружьо!" Четар Балицький відповів, що він не є ко-мендантом сотні та що не може, хотяи би і ним був, виконувати накази чужого начальства. - Ми слухаєм приказів тільки нашої команди — закінчив четар Ба

~ д як ваша команда скаже вам з нами драть-ся?" — спитав знову Денікінець.

— То будемо драться — сказав четар Балицький.

По цих словах зачав Денікінець щось приказувати • сьому відділові. Відділ заметушився. Нараз почули ми стріли, кулі почали свист,TM в вп®,. ‘ повіли вогнем на приказ булавного „Бии! бо четар Балицький був на дворі. Якусь частину Денікінців, що стріляла з вулиці, розігнано, другу частину, котра заатакувала домок із задньої сторони, почали вже стрільці розганяти. Та коли та частина на задній стороні почала подаватися, передна, що ула втік , вернулася і почала сипати скорострілом по вікнах, а Денікінці кинулись гурмою до бічних дверей, вло лися та почали видирати кріси з рук стрільців. Сотню перемогли, чого і треба було сподійся. ла двох забитих стрільців, Миколу Кобру з села “

трилова, повіт Товмач і Петра Багршчука з села Космач коло Косова. Це були перші ст Р ати Зору-чем крім стрільця Бабяка Степана (десь з Коломиї-щини), який був випадково ранений при заняттю

ЛВ ро и зоружену сотню вхопили Денікінці як чорт грі-шну душу та повели перед свій штаб. По дорозі до штабу обдирали деяких стрільців, хотяи вони и та голі були. Сотника Стовбуненка досить сильно по-били, називаючи „мазепінець* та хотіли розстріляти, але якось вдалося четареві Балицькому його виручит. Перед штабом привели до нас назад поручника Слюсарчука і ще якогось незнайомого хорунжого з II-ої бригади. Оба були також вже розбросні Зі штабу вийшов якийсь капітан Генерального штабу і сказав до сотні: „Нічево ребята, скоро пайдьоте домои .

Однак сотня відвернулась, не слухаючи його слів.

Той сам капітан дав приказ і козацькі конвої від-ескортували сотню за Дніпро до Слобідки, де вона

"^Другий^день ранком 1. вересня стрінулася сотня в Слобідці ще і з іншими розоруженими галицькими „«ї. Л, котрими були також і курія, девята та одинацята. Третин курінь попався майже цілий в денікінський полон, крім свого коман

данта сотника Бізанца. Зі Слобідки переведено вс х розоружених Галичан ще таки того самого дня до табору полонених в Дарниці, 12. верств від Київ а Дніпром, чернигівської губернії. 1 так дня ої. серпня року божого 1919 закінчив III курінь тимча- сом своє існування.

23

Бібліографія

ВИДАННЯ ПО ТАБОРАХ ІНТЕРНОВАНИХ ВОЯКІВ АРМІЇ УНР. (Продовження)

22. «Тексти для співів». 10 стор. Ціна 50 марок. На-

клад 90 прим. Друк, на шапір.

23. «Слово Івана Золотоуотого на Пасху». Переклад

зі славянської мови. Друк, на машині. Наклад 400 прим.

24. «Статут брацтва св. Покрови і молитва за віт-

чину». Наклад 200 прим. 1921 р.

25. «Коротенький православний молитовник». 46 стор.

Ціна 25 марок. Друковано на машині. Наклад 150 прим.

26. »10 листівок Іконостасу похідної церкви« 6 стр.

дівізії, Божої Матери, Покрови Божої Матери і др. ВСіх 690 прим. Ціна 50 марок.

КАЛІШСЬКИЙ ТАБОР.

Бл. «Залізний стрілець». Газета з стрілецької дівізії. Видає культ, освіт, відділ. З дівізії. Друк, на шапір. Вийшло 63 чисел. Ціна не зазначена.

28. »Око«. Літер, гумористичний журнал. Видає ініціят.

Група з дівізії. Друк, на шапір. Вийшло 22 числа по 20—24 стор. друку велик. формат, як аркуш паперу.

29. »Сич«. Сатир, гумор, і літерат. журнал. Видає

ініц. група 2 дівізії. Друк, на шапірогр. З образ-

ками. Вийшло 2 числа. (12. II. 1921) 28 стор. друку. Ціна не виставлена.

30. «За дротом*. Юмористична козака газета. Видає

школа підстаршин з дівізії. 12 сторінок. Ціна не зазначена;

31. «Вова інтернований*. Брошурка В. Смутного. Вид.

»Око«. Друк, на шапірогр. Ціна не виставлена.

(Далі буде).

Найновіші видання „Червоної Кадийи

1. Ол. Бабій: Перші стежі.
2. М. Галаган: Спомини, III. том.
3. А. Крезу б: Партизани, I. і II. том.
4. І. Максимчук: Кожухів.
» Доля старшин УГА вивезених до
Архангельська і на Сол. Острови.
5. Масарик: Світова революція II. том.
6. І. Калічак : Записки четаря.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Адміністрація просить ще раз усіх залягаючих пе- редплатників, щоби хоч при кінці року з до- лли вирівнали передплату.

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ II. річник / Число 12. / Грудень 1930.

ЗМІСТ

Стор.

2

О. Олесеви

З нагоди ювілею — Михайло Обідний . . ■ • Останні дні збройної боротьби

З приводу десятиліття української наддніпрян- ської еміграції — М. Середа.. г. " .

Моя службова поїздка до Рибниці

Звіт сот. Артура Губера .. 6

Останній відступ

Спомини м. Андрусяка .. 7

Зїзд Української Стрілецької Громади в Злу- чених Державах Америки

Володимир Ґалан, голова У.С.Г. . . ®

В посольстві до гетьмана

(Докінчення) — Др* Мирон Кордуба

Син Отамана

Ол. Бабій ..

15

16

18

Кіш Січових Стрільців

(Докінчення) — А. Крезуб ..

Отаманщина

Михайло Середа, підполк. Армії УНР. . . •

Нарис історії III-го куріня 24-го полку пі- ^ хоти ім. Гетьмана Петра Дорошенка

(Докінчення) ...

Редагують: Лев Летий і В. Софронів-Левицький

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

Запросини до передплати на рік 1У%О — 1931.

З 1-го жовтня 1930 р. починається четвертий рік існування одинокого українського популярно-наукового журналу

„ЖИТТЯ І ЗНАННЯ”.

На рік вийде 12 чисел. — Кожне число по 32 стор. багато ілюстроване.

Журнал подає знання з різних галузей науки й життя, вияснює всі важні питання науки й життя в загально доступний спосіб, подає звістки про найважливіші й найновіші досягнення, здобутки й винаходи в науці й техніці і є багатим джерелом для доповнення й поширення знання, для самоосвіти, для викладів і грімкого читання по читальнях і кооперативах.

Тому „Життя і Знання” повинно знаходитися в кожній українській родині, кожній українській читальні й кооперативі — тому „Життя і Знання” повинні передплачувати всі, що займаються освітньою й культурною працею посеред нашого народу, а перш за все наше Світле Духовенство і ВП. ППГ. Адвокати, Лікарі, Інженіри, Учителі, Промисловці, а також всі школи, Бесіди й Кружки як у краю так і за кордоном.

Передплата на рік виносить 18'— зол., на 6 місяців 9*— зол., на 3 місяці — зол., поодинокі число коштує 2 '— зол.

П РОСИМО ПРИСИЛАТИ ПЕРЕДПЛАТУ.

Адреса Редакції й Адміністрації:

ЛЬВІВ, РИНОК ч. 10, ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА”.

>.....<

>...<

ІСТОРИЧНИМ

КАЛЕНДАР-АЛЬМАНАХ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ”

на 1931 рік.

ЗМІСТ:

Л. Семиківський: Над Стрипою

А. Чайковський: Боже Щфе покровитель М. Горбовин: Як згинув еот. УСС. Оме- лян Левицький

М. Матіїв-Мельиик : Гей соколики М. Заклинський : Перший раз на Великій Україні

В. Куровський: Зі споминів синьо-жупанця М. Галаган: Делегація на Кубань

Др. С. Шухевич: За гетьманських часів ' в Одесі

Василь Г'орбай: Під Сокільниками П. Магас: Святий Вечір І. Рогатинський: Чортківська офензива Юра Шкрумеляк: Повість про одну смерть

Невідомий: Знад Стрипи по Гнилу Липу Др. Володимир Галан: На Київ Михайло Надлиманський : Полк іде Леонід Чайка: Подія у Веселому Куті Е. Якимів: Гостина Махна в Умані Юрій Липа: Вартовий Анатоль Курдидик: з вовчої пащі Ірина Щмігельська-Климкевичева: Мітинг Михайло Середа: Незабутня ніч Сергій Даушков: Остання стійка Вол. Заріцький: Нескінчена справа Др. А. Шустикевич: Втеча за Дністер М' Буриадз : На українсько-румунському- пограничу

Петро Голинський: Останні дні УГА. Степан Венгрииович: Весна 1920 р.

- Нова мистецька обгортка арт. Е. Козака.

- Богатий зміст!

- Цікаві ілюстрації!

(Оригінальні світлини, цикл воєнних малюнків арт. Е. Перфецького).

- Ціна 3 зол., з пересилкою 3'50.

- Дістати можна Істор. Кал. Альм. „Червоної Калини” по всіх українських книгарнях в краю і за границею або у

ВИДАВНИЦТВІ „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ —

Руська 18/ІІІ.